

ISSN 1727-0537

№ 1–2, 2025

ТОРАЙҒЫРОВ УНИВЕРСИТЕТ
ҒЫЛЫМИ-КӨПШІЛІК ЖУРНАЛЫ

НАУЧНО-ПОПУЛЯРНЫЙ ЖУРНАЛ
ТОРАЙГЫРОВ УНИВЕРСИТЕТ

ӨЛКЕТАНУ КРАЕВЕДЕНИЕ

2001 ЖЫЛЫ ҚҰРЫЛҒАН
ОСНОВАН В 2001 Г.

ӨЛКЕТАНУ – КРАЕВЕДЕНИЕ

СВИДЕТЕЛЬСТВО

о постановке на переучет периодического печатного издания,
информационного агентства и сетевого издания
№ KZ73VPY00029270
выдано Министерством информации и общественного развития
Республики Казахстан
19 ноября 2020 года

Подписной индекс – 76130

<https://doi.org/10.48081/LJVG5021>

РЕДАКЦИОННАЯ КОЛЛЕГИЯ

Мерц В. К.,
к.и.н. (главный редактор)
Кабиденова Ж. Д.,
доктор PhD (заместитель главного редактора);
Рахимов М. И.,
магистр (ответственный секретарь);

Члены редакционной коллегии:

Аяган Б. Г., д.и.н., профессор;
Кабульдинов З. Е., д.и.н., профессор;
Абусеитова М. Х., д.и.н., профессор;
Таштемханова Р. М., д.и.н., профессор;
Пивовар Е. И., д.и.н., профессор (Россия);
Уильям Фиерман, доктор PhD (США);
Жусупова Л. К., д.и.н.;
Рахимов Е. К., доктор PhD;
Шокубаева З. Ж. (технический редактор).

МАЗМҰНЫ

ТАРИХИ ЗЕРТТЕУЛЕР

Ахметова Г. Ж. ТАРИХТЫ ОҚЫТУДА ИННОВАЦИЯЛЫҚ ӘДІСТЕРДІ ПАЙДАЛАНУ: ОҚУШЫЛАРДЫҢ БІЛІМІН ЖЕТІЛДІРУ ЖОЛДАРЫ	5
Жекеев А. К., Каскабасова А. А. С. АСФЕНДИЯРОВТЫҢ ӨМІРІ МЕН ҚЫЗМЕТІ	13
Кани Д. Ж. ПАМЯТНЫЕ МЕСТА КАЗАХСКОГО НАРОДА В ПАВЛОДАРСКОМ ПРИИРТЫШЬЕ В ПЕРИОД ЦАРСКОГО ПРАВЛЕНИЯ	19
Кани Д. Ж. МЕСТА, СВЯЗАННЫЕ С ТРАВМАТИЧЕСКОЙ ПАМЯТЬЮ ПАВЛОДАРСКОГО ПРИИРТЫШЬЯ	24
Рамазанова К. А., Абдрахманов Б. Н. ИСПОЛЬЗОВАНИЕ НАГЛЯДНЫХ СРЕДСТВ В ИЗУЧЕНИИ РАЗДЕЛА «ПРОЦЕССА ПРИСОЕДИНЕНИЯ КАЗАХСКИХ ЖУЗОВ К РОССИЙСКОЙ ИМПЕРИИ» НА УРОКАХ ИСТОРИИ	31
Сундетова Л. С., Каскабасова А. А. XX ҒАСЫРДАҒЫ ПАВЛОДАР-ЕРТІС ӨҢІРІНДЕГІ ІНДЕТ ЖӘНЕ ДЕҢСАУЛЫҚ САҚТАУ: АУРУҒА ҚАРСЫ КҮРЕС ЖӘНЕ САНИТАРЛЫҚ ШАРАЛАР	38
Уразкулова К. А. ТЕМІРҒАЛИ НҰРЕКЕНОВ ЖӘНЕ ҚАЗАҚ ХАЛҚЫНЫҢ ӘЛЕУМЕТТІК ХӘЛ-АҚУАЛЫ	43

За достоверность материалов и рекламы
ответственность несут авторы и рекламодатели.
Мнение авторов публикаций не всегда совпадает с мнением редакции.
Редакция оставляет за собой право на отклонение материалов.
Рукописи и дискеты не возвращаются.
При использовании материалов журнала ссылка на
«Өлкетану – Краеведение» обязательна.

FTAMP 14.25.09:03.01.45

<https://doi.org/10.48081/SGRO6507>

Г. Ж. Ахметова

Мамандандырылған «Зерде» мектеп-лицейі,

Қазақстан Республикасы, Павлодар қ.

e-mail: magjan2006@mail.ru

ORCID: <https://orcid.org/0009-0007-2947-0689>

ТАРИХТЫ ОҚЫТУДА ИННОВАЦИЯЛЫҚ ӘДІСТЕРДІ ПАЙДАЛАНУ: ОҚУШЫЛАРДЫҢ БІЛІМІН ЖЕТІЛДІРУ ЖОЛДАРЫ

Бұл мақалада тарихты оқыту барысында инновациялық әдістерді қолданудың маңыздылығы және олардың оқушылардың білімін жетілдірудегі тиімділігі қарастырылады. Дәстүрлі оқыту әдістерінің шектеулерін жеңу және оқушылардың пәнге деген қызығушылығын арттыру мақсатында интерактивті технологиялар, мультимедиялық құралдар, виртуалды экскурсиялар, ойын технологиялары талқыланады. Сонымен қатар, инновациялық тәсілдердің оқушылардың танымдық белсенділігін, сыни ойлау қабілетін және тарихи деректерді талдау машықтарын дамытудағы рөлі көрсетілген. Мақалада инновациялық әдістер мен дәстүрлі тәсілдерді үйлесімді түрде қолданудың тиімділігіне ерекше назар аударылып, оқыту сапасын арттыруға бағытталған нақты ұсыныстар беріледі. Бүгінгі таңда жаңа педагогикалық технологиялар оқыту үдерісін тиімді әрі тартымды етуге мүмкіндік береді. Платформалар мұғалімдер мен оқушыларға интерактивті тапсырмалар жасауға, вебинарлар өткізуге және тарихи тақырыптарды жаңаша меңгеруге көмектеседі. Сонымен қатар, виртуалды және толықтырылған шындық технологиялары тарих пәніне жаңа көзқарас ашып, ұлтжанды, білікті, әрі шығармашылық тұлға тәрбиелеудің негізгі құралы бола алады. Тарихты жаңаша оқыту – тек өткенді түсіну ғана емес, сонымен қатар болашаққа жауапкершілікпен қарауға үйрететін маңызды құрал. Сондықтан бүгінгі күннің басты талабы – жаңашылдыққа ұмтылу мен шығармашылық ізденістен тайынбау.

Кілтті сөздер: тарихты оқыту, инновациялық әдістер, оқыту технологиялары, педагогикалық әдістер, интерактивті оқыту.

Кіріспе

Тарихты оқыту – оқушылардың тарихи санасын қалыптастыруға, сыни ойлау қабілеттерін дамытуға және өткен оқиғалардан сабақ алуға бағытталған маңызды білім берусаласы. Алайда, дәстүрлі оқыту әдістері заманауи оқушылардың қажеттіліктерін толық қанағаттандыра алмауы мүмкін. Осыған байланысты оқыту процесіне инновациялық әдістерді енгізу қажеттілігі туындайды. Инновациялық технологиялар оқушылардың тарихи білімін тереңдетіп қана қоймай, олардың

пәнге деген қызығушылығын арттырады, белсенді танымдық әрекеттерге ынталандырады. Мақалада тарихты оқытуда қолданылатын инновациялық әдістердің теориялық және тәжірибелік негіздері қарастырылып, олардың оқушылардың білім сапасын арттырудағы рөлі талданады.

Материалдар мен әдістер

Зерттеудің негізі ретінде тарихты оқытудағы инновациялық әдістерді қолдану мәселесіне арналған ғылыми-педагогикалық және әдістемелік әдебиеттердің теориялық талдауы жүргізілді.

Зерттеу барысында келесі әдістер қолданылды: Оқыту процесінде қолданылатын дәстүрлі және инновациялық әдістерді салыстырмалы талдау.

Нәтижелер және талқылау

Зерттеу нәтижелері көрсеткендей, тарих пәнінде инновациялық әдістерді қолдану оқушылардың пәнге деген қызығушылығын арттыруға және білім сапасын жақсартуға ықпал етеді.

Интерактивті әдістердің тиімділігі: Дискуссиялар, рөлдік ойындар және топтық жұмыстар оқушылардың белсенділігін арттырып, тарихи оқиғаларды тереңірек түсінуге мүмкіндік береді.

Ақпараттық технологияларды пайдалану: Мультимедиа құралдарын, интерактивті тақталарды және виртуалды экскурсияларды қолдану сабақтарды көрнекі әрі қызықты етеді.

Жобалық оқыту әдісі: Оқушылардың шығармашылық және зерттеушілік дағдыларын дамытуға септігін тигізеді.

Қазақстан Республикасының Білім беру Заңында «Білім берудің басты міндеті – ұлттық және жалпыадамзаттық құндылықтар, ғылым мен практика жетістіктері негізінде жеке адамды қалыптастыруға және кәсіби шыңдауға бағытталған білім алу үшін қажетті жағдайлар жасау, оқытудың жаңа технологияларын енгізу, білім беруді ақпараттандыру, халықаралық ғаламдық коммуникациялық желілерге шығу» – деп білім беру жүйесін одан әрі дамыту міндеттерін көздейді [1, 15 б.]. Бұл міндеттерді шешу үшін, мектеп ұжымдарының, әрбір мұғалімнің күнделікті ізденісі арқылы, барлық жаңалықтар мен қайта құру, өзгерістерге батыл жолашарлық жаңа практикаға, жаңа қарым-қатынасқа өту қажеттігі туындайды. Бүкіл дүниежүзілік білім әлеміне асыру мақсатында қазіргі кезде Қазақстанда білімнің жаңа жүйесі құрылуда. Бұл үрдіс педагогика теориясы мен оқу-тәрбие үрдісіне нақты өзгерістер енгізумен қатар жүргізіледі. Елімізде болып жатқан түрлі бағыттағы өзгерістер білім беру қызметіне жаңаша қарауды, қол жеткен табыстарды сын көзбен бағалай отырып саралауды, жастардың шығармашылық әлеуетін дамытудың, мұғалім іс-әрекетін жаңаша тұрғыда ұйымдастыруды талап етеді. Бүгінгі заманда жаңа компьютерлік технологияларды енгізумен бірге «технология» деген ұғым жиі кездеседі. XX ғасырдың 60

жылдарындағы АҚШ пен Англияда пайда болып, содан бұл термин өмір қажеттілігіне байланысты дүниежүзіне таралып кетті. Педагогикада бұл ұғым оқушылардың аз ғана күш жұмсап, ең жақсы жоғарғы нәтижеге жетудің тиімді принциптері мен әдістерін анықтауға бағытталған. Тарихты оқыту әдістері – оқушылардың тарихи білімдерін қалыптастырып, логикалық ойлауын дамытуға, тарихи оқиғаларды талдауға бағытталған тәсілдер жиынтығы. Тарихты оқытудың теориялық негіздері ғылымилық, хронологиялық, тарихи сәйкестік, көрнекілік ұстанымдарына сүйенеді. Тарихты оқытуда қолданылатын әдістер ауызша, көрнекілік, практикалық, зерттеу әдістері болып топтастырылады. Дәстүрлі білім беруде дәріс, мәтінді жаттау, сұрақ – жауап тәсілдері кеңінен қолданылады. Алайда аталған әдістерді үнемі қолдану оқушыларды тыңдаушы рөлінде қалдырады, бұл олардың белсенді ойлау және шығармашылық қабілеттерін дамытуға кедергі келтіреді. Монотонды және біржақты әдістер оқушылардың тарих пәніне деген қызығушылығын төмендетіп, оны тек формальды түрде оқылатын пәнге айналдырады. Қазіргі оқушылардың технологиялық ортаға бейімділігі дәстүрлі әдістермен сәйкес келмей, білім беру процесінің тартымдылығын төмендетеді. Заманауи педагогикада инновациялық технологияларды қолдану – білім сапасын арттырудың негізгі бағыттарының бірі. Олар оқушылардың танымдық белсенділігін арттырып, сабақтың мазмұнын қызықты әрі тиімді ете алады. Сондықтан тарихты оқытуда дәстүрлі оқыту мен жаңа әдістерді үйлестіре біріктіру – білім беру әрекетінің тиімді тәсілі. Әр әдістің артықшылықтарын біріктіру оқушылардың тарихи білімін тереңдетіп олардың танымдық, шығармашылық және зерттеушілік қабілетін дамытуға мүмкіндік береді. Заман талабына сай оқыту үшін инновациялық технологиялардың рөлі өте зор. Монаховтың педагогикалық технология туралы анықтамасы бойынша оқытудың тиімділігін арттыру мақсатында бірқатар маңызды элементтер қарастырылған [2, 45 б.]. Технология грек сөзі, бізше өнер, шеберлік дегенге келеді. Педагогикалық технология ұғымының қазір 100-ден астам балама анықтамалары бар. Педагогикалық технология дегеніміз оқушы мен мұғалім үшін барлық жағынан өте қолайлы

жағдайлар жасай отырып, оқыту үрдісін жобалау, ұйымдастырудың, өткізудің ақырына дейін ойластырылған, әрі бірлесіп жүзеге асырылатын педагогикалық қызметтің моделі.

Педагогикалық технологиялар білімнің мақсаты мен әдістемелерінің оқу- тәрбие үрдісінде өзара ортақ тұжырымдамамен байланысқан міндеттері мен формалары. Жоспарланған нәтижеге жетудің басты шарты – оқытылатын материалдың мақсатын дәл әрі нақты анықтау. Сондай-ақ, оқыту әдіс тәсілдерін техникалық құралдарды барынша тиімді іріктеу өте қажет. Тарихты бүгінгі заманның талабына сай оқытудағы басты талап – дүние жүзілік дамудағы адамзаттың орны, ол жасаған өлемдік құндылықтардан хабардар, жан-жақты жетілген, өз тарихының өткеніне көз жүгіртетін, қоғамның даму үрдісіне өзінше баға бере алатын, белсенді, ұлтжанды, патриот азаматты қалыптастыру. Тарих пәнін оқыту, ұлттық идеологиямен сусындаған азаматтар тәрбиелеу, ашық қоғам орнатуға ат салысатын патриот болуға ықпал ету үшін қаншама шығармашылық ізденіс қажет. Тәуелсіздік еліміздің қоғам дамуының барлық саласына әсер етіп, әлемдік үздік тәжірибелерге сүйенген жаңа мазмұндағы оқу-тәрбие жүйесінің қалыптасуына ықпал етті. Өскелең ұрпаққа ұлттық тәрбие беру және олардың рухани жаңғыруына тірек болатын негізгі орталық – мектеп екені бәрімізге мәлім. Осыған орай, оқушылардың ой-өрісін кеңейтіп, ұлттық мәдениетті, рух пен сана-сезімді қалыптастыруда инновациялық іс-әрекеттерді енгізу маңызды нәтижелерге жетелеп отыр. Бүгінгі күннің ғылыми-техникалық прогресі, әсіресе, өндірісті автоматтандыру мен компьютерлендіру, білім беру саласына да жаңа талаптар қойды. Осы өтпелі кезеңде мектеп оқушыларын ғылым негіздеріне үйретіп, білім сапасын әлемдік стандарттарға жақындату, оқыту мазмұны мен әдістерін жаңғырту – мемлекет үшін өзекті міндетке айналды. Бұл міндеттерді тиімді шешу мектептің материалдық-техникалық базасына, оқу құралдарының ғылыми-әдістемелік тұрғыда дайындалуына, мұғалімдердің жаңа технологияларды шебер қолданылуына тікелей байланысты. Ұлы педагог М. Жұмабаев айтқандай, «Қазақстанның тағдыры, болашағы

жарқын ел болуы мектептің қандай негізге құрылуына байланысты. Егер мектебімізді мықты әрі өз болмысымызға сай етіп жасақтай алсақ, келешегімізге сеніммен қадам басамыз. Ал егер мұндай негізді құра алмасақ, болашағымыз бұлдыр болмақ [3, 6-6.]. Сондықтан, оқу-тәрбие жүйесін заман талабына сай ұйымдастыра білу – бүгінгі күннің басты талабы. М.Жанпейісова, Ж.Қараев және Ш.Таубаева қазіргі педагогикалық технологиялардың тиімділігін оқу процесінде мұғалімнің белсенділігі мен шығармашылық ізденісі арқылы көрсетуге тырысады. Олар оқытудың жаңа әдіс-тәсілдерін енгізу арқылы білім беру сапасын арттырудың маңыздылығына ерекше назар аударады. [4, 10 б.]

Қазақстанда Ш. Қалановтың, Ж. Қараевтің, Ш. Таубаеваның, Қ.Қабдықайыровтың, С.Лактикованың, М. Жанпейісованың, Ә. Жүніспек пен Қ. Нағымжанованың, С. Көшімбетованың, К. Ж. Бұзаубақованың, Б. Тұрғанбаева мен А. Әлімовтың, т.б. ғалымдардың зерттеулерінде оқытудың қазіргі заманғы педагогикалық технологиялары жан-жақты қарастырылады. Бұл технологиялар теориялық тұрғыдан дәлелденіп, тәжірибеде жақсы нәтиже көрсетіп жүр. Қазіргі заманғы педагогикалық технологияны жүзеге асыруда мұғалім белсенділігі, шығармашылық ізденісі, өз мамандығына деген сүйіспеншілігі, еңбегін шәкірттерінің бағалауы, пәндік білім сапасының жоғары болуы ерекше орын алады. Әдіскер С.Көшімбетова өзінің зерттеуінде оқу-тәрбие үдерісінде оқытудың инновациялық әдіс-тәсілдерін қолданудың мынадай ерекшеліктерін атап көрсеткен:- ізгілендіру технологиясында педагогика ғылымының алдыңғы қатарлы ғылыми жаңалықтарды тәжірибеде «бала – субъект», «бала – объект» тұрғысынан енгізіле бастайды да, ал ғылыми білімдер «оның тұрмысының әлеуметтік жағдайы мен іс-әрекетінің әлеуметтік нәтижесінің бірлігінде қарастырады»;- ақпараттық бағдарламалап оқыту – оқытудың мазмұнын пәнаралық байланыс тұрғысынан ұйымдастыру; – қоғам мен табиғат заңдылықтарын кіріктіру негізінде меңгеруі;- иллюстрациялы түсіндірмелі оқытуда «адам-қоғам-табиғат» үйлесімдік бағыттағы дүниетанымында жүйелі саналы мәдениет қалыптасады; – саралап

деңгейлеп оқыту технологиясында оқытудың мазмұны мен әдістері шығармашылық ізденіс іс-әрекет жасау негізінде адамның инновациялық қабілеттерінің қалыптасуына бағытталады. - оқытушы білмейтін шығармашылық ізденіс негізінде өмірге келген жаңа қабілет; - дербес оқыту технологиясы оқу-тәрбие үдерісінде ғылымның негіздерін игерту үшін ізгілік, адамгершілік қасиеттерді қалыптастыра отырып, жеке тұлғаның әлеуметтік-психологиялық жауапкершілігін арттырады. С. Көшімбетова осы инновациялық технологияларды оқу процесіне енгізу арқылы оқушылардың жеке тұлғалық дамуына, шығармашылық қабілеттерінің артуына және әлеуметтік жауапкершілігінің күшеюіне ықпал ететінін атап көрсетті. [5, 67 б.]. Ал жалпы инновацияны модификациялық, комбинаторлық, радикалдық деп үш түрге бөлуге болады. Модификациялық инновация – бұл бұрын қолда барды дамытумен, түрін өзгертумен айналысу. Бұған В. Ф. Шаталовтың математикаға жазған тірек конспектісі және оны көптеген мұғалімдердің пайдалануы мысал бола алады. Комбинаторлық модификация – бұрын пайдаланылмаған, белгілі әдістеме элементтерін жаңаша құрастыру. Бұған пәндерді оқытудың қазіргі кездегі әдістемесі дәлел. Радикалдық инновация – білімге мемлекеттік стандарттарды енгізу жатады. Мемлекеттік стандарт білім беруде, негізінен, мөлшерлерді, параметрлерді, деңгейлік және сапалы оқытудың көрсеткіштерін қалыптастырады. Қазір республика оқу орындары ұсынып отырған көп нұсқалыққа байланысты өздерінің қалауына сәйкес кез келген үлгі бойынша қызмет етуіне мүмкіндік алды. Бұл бағытта білім берудің әртүрлі нұсқадағы мазмұны, құрылымы, ғылымға және тәжірибеге негізделген жаңа идеялар, қазіргі заманғы педагогикалық технологиялар бар. Сондықтан әртүрлі оқыту технологияларын, оқу мазмұны әрбір білім алушының жас және жеке дара психологиялық ерекшеліктеріне орай таңдап, тәжірибеде сынап қараудың маңызы зор. Ғылыми-педагогикалық әдебиеттерде іс жүзінде анықталып табылған оқыту үдерісінің нәтижесін көретін әдіс-тәсілдері, түрлері көбіне жаңашыл, инновациялық болып табылады.

Тұрғанбаева Б.А. және Әлімов А. (2010) жазған "Білім берудегі инновациялық технологиялар: әдістемелік нұсқаулығы білім беру жүйесіндегі инновациялық әдістемелер мен технологиялардың маңыздылығын анықтайды. Кітапта көрсетілген әдістемелік нұсқаулықтар мен инновациялық технологиялар білім беру үдерісін жетілдірудің тиімді жолдарын ұсынады. Бұл технологияларды білім беру жүйесінде қолдану оқу сапасын арттырып, оқушылардың шығармашылық және интеллектуалдық қабілеттерін дамытуға көмектеседі. Оқытушының рөлі осы үдерісті іске асыруда шешуші фактор болып табылады. [6].

Қазіргі заманғы білім беру жүйесінде мұғалімдер мен оқушылар арасындағы ынтымақтастық пен инновациялық тәсілдердің үйлесімі білім сапасын жаңа деңгейге көтеруге мүмкіндік береді. Сондықтан инновациялық технологияларды енгізу – болашақта еліміздің білім беру жүйесінің дамуына үлкен ықпал етеді деп сеніммен айтуға болады.

Білім беру жүйесі үнемі даму үстінде және осы дамудың маңызды бөлімі – жаңа педагогикалық технологиялардың енгізілуі. Жаңа педагогикалық технологиялар білім беру процесін тиімді әрі интерактивті етуге бағытталған инновациялық әдістер мен тәсілдер жиынтығын білдіреді.

Қазіргі білім беру жаңа ақпараттық және коммуникациялық технологиялардың интеграциясына байланысты айтарлықтай өзгерістерге ұшырауда. Гуманитарлық циклдің маңызды пәні ретінде тарихты оқыту процесі цифрландыру мен жаңа педагогикалық тәсілдерді енгізуге де әсер етеді. Бұл мақалада қарастырылған мәселенің өзектілігі – тарихтағы білім беру процесінде жаңа педагогикалық технологияларды қолдану.

LearningApps-бұл тегін онлайн-платформа, онда сіз өзіңіздің жеке тапсырмаларыңызды жасай аласыз, жарияланғандарды өңдей аласыз және басқалардың құрастырған тапсырмаларын орындай аласыз. Сабақтарды интерактивті режимде өткізу мақсатында педагогтар мен оқушылар үшін пайдалы болады. LearningApps платформасы тапсырмалардың 15-тен астам түрін жасауға, сондай-ақ әрқайсысына жауап схемаларын беруге мүмкіндік береді. Мысалы: кроссворд, викторина, «жұпты табу»,

бос орындарды толтыру, «асу», тәртіпті қалпына келтіру. Платформада басқа адамдар әзірлеген жаттығулардың кең базасы бар. Сайттың интерфейсі ағылшын тілінде. Қаласаңыз, мәтінді ыңғайлы тілге аударуға немесе орыс нұсқасын таңдауға болады. Платформа каталогын «барлық жаттығулар» батырмасы арқылы ашуға болады. Осыдан кейін белгілі бір санат пен ішкі санатты таңдау керек (мысалы, «Тарих» → «Қазақстан тарихы»). Сонымен қатар, мақсатты аудиторияны оң жақтағы шкала бойынша көрсетуге болады (айталық, "орта мектеп — негізгі мектеп"). «Медиа» бөлімінде жаттығуларда қолданылатын мазмұн түрінің параметрлері бар (аудио, бейне немесе сурет). Бұл функционалдылық, мысалы, пайдаланушы бейне тізбегін қоса алмаса және оған тек статикалық суреттер қол жетімді болса пайдалы. Егер сіз сол жақтағы іздеу жолағында белгілі бір тақырыпты көрсетсеңіз, онда платформа осы кілт сөздерді қамтитын барлық тапсырмаларды таңдайды. Каталогта әр жаттығу сурет және тақырып түрінде көрсетіледі. Егер пайдаланушы оны тінтуірдің үстіне апарса, онда оның рейтингі, көру саны, тілі, автордың аты және форматы көрсетіледі (мысалы, «ретке келтіру»). Айта кету керек, бағалау функциясы сайтта тіркеуден өткен адамдарға ғана қол жетімді. LearningApps.org платформасы өте ыңғайлы құрал болып табылады [7].

Ұсынып отырған «Chrome үшін Google Earth» қызметі оқушылар үшін өте қызықты. Бағдарлама арқылы сіз бірнеше секунд ішінде планетаның кез келген жеріне өтіп, жүздеген қалаларды үш өлшемді режимде көре аласыз. Жаңа нәрсені табу үшін текшені айналдырыңыз, зерттеушімен экскурсияға барыңыз, жеке карталар жасаңыз. Бастапқыда Google Earth негізгі технологиясын 1990 жылдардың соңында Intrinsic Graphics компаниясы жасаған. Ол кезде компания негізінен 3D ойындарға арналған бағдарламалық жасақтама кітапханаларын жасаумен айналысқан. Үш өлшемді бағдарламалық жасақтаманы көрсету үшін олар «оныншы дәрежелер» фильміндегідей үлкейтуге болатын виртуалды айналмалы глобус жасады. Демонстрация танымал болды, бірақ intrinsic компаниясының басшылығы ойын индустриясына назараударғысы келді және

1999 жылы картография технологияларын дамыту үшін олар Keyhole Inc еншілес компаниясын құрды. Джон Ханке бастаған . Keyhole үлкен картографиялық мәліметтер базасын Интернет арқылы клиенттік бағдарламалық жасақтамаға жіберу әдісін жасады және үкіметтерден және басқа көздерден картографиялық мәліметтер жиынтығын сатып алды. «Keyhole EarthViewer» брендімен олардың бағдарламалық өнімі жылжымайтын мүлік сияқты салаларда пайдалану үшін CD-де сатылды, Кескінді визуализациялау үшін DirectX немесе OpenGL интерфейстері арқылы экранда көрсетілетін бүкіл жер шарының үш өлшемді моделі (биіктігін ескере отырып) қолданылады. Google Earth бағдарламасы мен оның алдындағы Google Maps арасындағы негізгі айырмашылық жер бетіндегі ландшафттардың үш өлшемділігінде [8]. Пайдаланушы «виртуалды камераның» орнын басқара отырып, планетаның кез келген жеріне оңай ауыса алады. Сондай-ақ, пайдаланушының қалауы бойынша қосылуға болатын көптеген қосымша деректер бар. Мысалы, елді мекендердің, су айдындарының, әуежайлардың, жолдардың, теміржол және т.б. атаулары. ақпарат. Сонымен қатар, көптеген қалалар үшін егжей — тегжейлі ақпарат бар: көше атаулары, дүкендер, жанармай құю бекеттері, қонақ үйлер. Википедия мақалаларына сілтемелер көрсетілген (кеңістіктік байланған) геодеректер қабаты (ғаламтор арқылы тиісті мәліметтер базасымен синхрондалған) бар. Ресейде сіз орталық облыстардағы барлық қалалардың көше атауларын көре аласыз. Пайдаланушылар өздерінің тегтерін жасай алады және суреттерін спутниктік суреттердің үстіне қоя алады (бұл карталар немесе басқа көздерден алынған егжей-тегжейлі суреттер болуы мүмкін). Бұл белгілерді Google Earth Community форумы арқылы бағдарламаның басқа пайдаланушыларымен бөлісуге болады. Осы форумға жіберілген белгілер бір айдан кейін барлық Google Earth пайдаланушыларына көрінеді. Google Earth платформасының үш өлшемді көрінісін зерттеу үшін осы құралды қолдануға болады. <https://earth.google.com/earth/d/11Lalux0GiZvoJL69pU2rCvsfjlu4gdM?usp=sharing> (Сурет 1)

Сурет 1. Google Earth платформасында жасалған ерте орта ғасырлық мемлекеттердің шекарасы

CoreApp-білім беру материалдарын жасауға және жетілдіруге арналған онлайн-платформа. Онда вебинарлар өткізуге, интерактивті сабақтар құруға, курстарды әзірлеуге және іске қосуға, оқушылардың үлгерімін бағалауға, мазмұн үшін төлемдерді қабылдауға болады. Сонымен қатар, CoreApp сізге үшінші тарап қызметтерінің мүмкіндіктерін пайдалануға мүмкіндік береді: Coreapp – бұл дайын тапсырмалары бар ресурс емес. Бұл сабақтың конструкторы, онда сіз бүкіл оқу сабағын жасай аласыз – мақсат қоюдан бастап рефлексия кезеңіне дейін. Онда сабақтың барлық кезеңдерін модельдеу үшін ең қажетті құралдар бар. Мұғалім сабақты әдеттегі сабаққа дайындалғандай толықтай құрастыра алады: тақырып, мақсаттар, жаңа материалды үйрену, бекіту жаттығулары, бақылау немесе тексеру тапсырмасы, рефлексия. CoreApp платформасы онлайн білім беру материалдарын әзірлеу үшін қолдануға ыңғайлы құрал болып табылады [9]

Мұның бәрі мұғалімнің оқушылардың алдына қоятын міндеттеріне және оның қиялына байланысты. Алайда, тарихты оқу оқушыларға абстрактілі процесс болғандықтан қиындық тудырады., әсіресе жас оқушылар үшін. Бірақ технологияның дамуымен өткенді оқып түсінуде қол жетімді және қызықты етудің инновациялық тәсілдері пайда болды. Осындай әдістердің бірі – визуализация мен виртуалды шындықты (VR) пайдалану арқылы практикалық мысалдар келтіруге болады. Тарихи білім беруде виртуалды және толықтырылған шындықты қолдану тарихты оқытудың жаңа көкжиектерін ашады, бұл оқу процесін интерактивті, көрнекі және қызықты етеді. Визуализация және виртуалды шындық тарихи оқиғаларды оқудың бірегей мүмкіндіктерін

ұсынады. Бұл технологиялар тарихи оқиғалар мен орындарды көруге, естуге және тіпті «сезінуге» мүмкіндік береді және есте қалады. VR тарихи орындардың, оқиғалардың және кейіпкерлердің толық виртуалды модельдерін жасауға мүмкіндік береді. Оқушылар ежелгі қалаларға, шайқастарға, мәдени орталықтарға және тарихтың басқа да маңызды сәттеріне бару арқылы уақыт пен кеңістікте саяхаттай алады. Бұл иммерсияны күшейтеді және білім алушыларға тарихи оқиғаларды өз тәжірибелерімен сезіну арқылы материалға тереңірек енуге мүмкіндік береді. Тарихты оқытуда VR қолдану оқушыларды ынталандырады, бұл оқуды қызықты әрі есте қаларлық етеді. Тарихи дәуірге «кіру» мүмкіндігі тарихты зерттеуге және оның маңыздылығын түсінуге деген ынтаны айтарлықтай арттырады. AR виртуалды элементтер мен нысандарды нақты ортаға қосуға мүмкіндік береді, бұл интерактивті оқыту сценарийлері үшін мүмкіндіктер жасайды. Оқушылар, мысалы, кеңейтілген шындықтағы мүсіндерге, ғимараттарға немесе артефактілерге қарап, олардың тарихи маңызы мен контексті туралы қосымша ақпарат ала алады. [10].

Қазіргі білім беру платформалары бүкіл әлем бойынша тарихи орындарға виртуалды экскурсиялар ұсынады. Қазақ тарихымен байланысты белгілі және аз танымал тарихи орындарға виртуалды экскурсиялар ұсынуға болады. Қазақ тарихы аясында оқушыларға Ұлы дала ізімен бірге виртуалды саяхатқа шығу ұсынылады. Олар көшпелі тайпалардың тіршілік аумағын, адамдардың экстремалды жағдайда қалай өмір сүргенін түсіну және қазақ ұлтын қалыптастыру үшін көш-қонның маңыздылығын бағалап, зерттей алады. Олар көшпенділердің қандай мәдени дәстүрлердің болғанын, ата-бабаларының киіз үйлерді қалай жасағанын, қандай қолөнермен айналысқанын көреді. Тарихи оқиғалар мен жағдайларды виртуалды шындықта көру оларға тек тамашалау ғана емес, сыни ойлау мен зерттеу дағдыларын дамытады.. Мысал ретінде ұжымдастыру кезеңін елестетіп көрейік. виртуалды шындықкөмегімен оларқақтығыстыәртүрлі көзқарастардан көре алады: «Байлардың шаруашылығын тәркілеу туралы» қаулы, туыстардың бір-біріне қарсылығы, далада қалған тұрғындар, малмен қоса бау-бақша, ауыл шаруашылығы құралдары

— соқа-сайман, арба, шана, тіптен күрке, жертөлелерді де тәркілеу, тіпті шешім қабылдаған саясаткерлер. Бұл оларға оқиғалар туралы терең және жан-жақты түсінік алуға мүмкіндік береді. сонымен қатар виртуалды шындық технологиясын 3D модельдеу мен бағдарламалауды үйрену құралы ретінде пайдалануға болады. Оқушылар геометрия мен графика негіздерін үйренеді, содан кейін бұл білімді өз қолданбаларын жасау үшін қолданады. Виртуалды шындық білім алушыларға зерттелетін ортаға енуге, пәндермен өзара әрекеттесуге және қарапайым өмірде қол жетімді емес тәжірибе алуға мүмкіндік береді. Бұл оқиғаларды түсіну мен есте сақтауды жақсартады. «Тарих марафоны» жобасын жасауды ұсынамын. Тарих марафоны оқушылардың тарихи білімдерін

тереңдету, тарихи танымын дамыту, ұлттық құндылықтарды дәріптеу және оқуға деген қызығушылықты арттыруға бағытталған.

Инновациялық технологияларды қолдану тек тарих пәні үшін ғана емес, барлық білім беру салаларында маңызды. Олар оқыту процесін интерактивті, көрнекі және есте қаларлық етіп қана қоймай, оқушылардың танымдық және шығармашылық қабілеттерін дамытуға зор үлес қосады. Бұл технологиялар білім берудің жаңа көкжиектерін ашып, оның тиімділігін арттырудың негізгі құралдарының біріне айналууда. Сондықтан мұғалімдер, оқушылар және білім беру мекемелері үшін заманауи технологияларды игеру мен оларды оқыту процесінде белсенді қолдану — уақыт талабы.

ПАЙДАЛАНҒАН ДЕРЕКТЕР ТІЗІМІ

- 1 Білім беру туралы заң Қазақстан Республикасы, 2007 жыл, 27 шілде, № 319-III.
- 2 **Монахов, В. М.** Педагогическая технология : Учебное пособие. – М. : Академия, 1997.
- 3 **Жұмабаев, М.** Педагогика. – Алматы : Рауан, 1993.
- 4 **Жанпейісова, М. М., Қараев, Ж. А., Таубаева, Ш. Т.** Білім берудегі заманауи технологиялар. – Алматы: Мектеп, 2005.
- 5 **Көшімбетова, С. Ж.** Инновациялық әдіс-тәсілдерді қолданудың ерекшеліктері. – Алматы : Білім, 2006.
- 6 **Тұрғанбаева, Б. А., Әлімов, А.** Білім берудегі инновациялық технологиялар: әдістемелік нұсқаулық. – Астана: Фолиант, 2010.
- 7 LearningApps.org. Білім берудегі интерактивті тапсырмалар платформасы. [Электронды ресурc]. – Қол жеткізу: <https://learningapps.org>
- 8 Google Earth. Жер шарының үшөлшемді көрінісі мен зерттеу құралдары. Қол жеткізу:
- 9 [Электронды ресурc]. – <https://earth.google.com/earth/d/1i1Lalux0GiZvoJL69pU2rCvsfjlu4gdM?usp=sharing>
- 10 CoreApp платформасы. Онлайн білім беру материалдарын әзірлеу. [Электронды ресурc]. – Қол жеткізу: <https://coreapp.ai>
- 11 **He, L., & Tan, S.** "Applications of Augmented Reality in Education: A Review." International Journal of Computer Science Education, (2019), 8(2), 70–78.

***А. К. Жекеев, А. А. Каскабасова**

Торайғыров университеті, Қазақстан Республикасы, Павлодар қ.

e-mail: zekeevadil@gmail.com

С. АСФЕНДИЯРОВТЫҢ ӨМІРІ МЕН ҚЫЗМЕТІ

Мақалада қазақ халқының көрнекті ғалымы, қоғам және мемлекет қайраткері Санжар Асфендияровтың өмірі мен атқарған қызметі кеңінен сипатталады. Оның білім алған жолы, ғылыми еңбектері, мемлекеттік құрылымдағы қызметтері және халқына сіңірген еңбегі жан-жақты талданады. Сондай-ақ Асфендияровтың Қазақстанда алғашқы медициналық жоғары оқу орнын ашудағы тарихи маңызы мен ұлттық ғылымның дамуына қосқан үлесі ерекше атап өтіледі. Бұл еңбек Санжар Асфендияровтың тарихи рөлін ашып көрсетуге және оны жас ұрпаққа үлгі ретінде ұсынуға бағытталған.

Кілтті сөздер: Санжар Асфендияров, тарихшы, дәрігер, қоғам қайраткері, Қазақ медициналық институтының негізін қалаушы, 1930-жылдардағы репрессия.

Санжар Асфендияровтың балалық шағы оның тұлғалық қалыптасуына елеулі әсер еткен кезең болды. Ол 1889 жылы 20 қазанда Ташкент қаласында, дәулетті де сауатты отбасында дүниеге келді. Әкесі — Жафар Асфендияров әскери қызметкер болған, ал шешесі — қарапайым, бірақ бала тәрбиесіне аса мән берген жан еді. Санжардың тәрбиесінде мұсылмандық дәстүр мен шығыс мәдениетінің әсері мол болды. Үйде көбінесе түркі, парсы және орыс тілдері қолданылған. Бұл оның болашақта көп тілді еркін меңгеруіне септігін тигізді.

Бала күнінен кітап оқуға құмар Санжар өте зерек болып өсті. Оның зеректігін алғаш байқағандар — мұғалімдері мен отбасындағы үлкендер еді. Ол ерте жасынан-ақ тәңірегіндегі құбылыстарға сын көзбен қарап, үнемі сұрақ қойып, білімге деген құштарлығын танытты. Бұл қасиеті кейіннен оның ғылым мен ағартушылық жолына бет бұруына түрткі болды. [1]

Асфендияровтың өмір жолына зер салсақ, оның балалық шағы кездейсоқ қалыптаспағанын көреміз. Ол бала кезінен үлкен мақсаттарға ұмтылған, өзін тек бір отбасының мүшесі емес, тұтас ұлттың болашағы ретінде сезінген. Бұл көзқарас

оның қоғамдық және саяси қызметінде де көрініс тапты.

Санжар Асфендияров – балалық шағынан бастап өзін ел мүддесіне қызмет етуге арнаған, ұлттық рухы биік, жан-жақты дамыған тұлға. Оның балалық шағы туралы жазылған естеліктер мен деректер – бүгінгі ұрпақ үшін өнеге аларлық өмірлік сабақ. Бүгінгі Қазақстан жастары үшін Санжардай тұлғалар – нағыз рухани бағдар болуы тиіс.

Санжар Асфендияровтың балалық шағы — тек бір адамның естелігі ғана емес, бір дәуірдің айнасы іспеттес. Оның балалық және жастық шағы – ұлт үшін шешуші кезеңмен тұспа-тұс келді. Бұл – қазақ халқының ояну кезеңі, ұлттық сананың жаңғыру дәуірі болатын. Санжар дәл осы рухани жаңғыру толқынында өсті. Оның тәрбиесіне әсер еткен тек отбасы емес, сол уақыттағы қоғамдық ахуал да еді.

Сонымен қатар, Асфендияров бала кезінен тіл үйренуге ерекше көңіл бөлген. Ол орыс тілін жетік меңгеріп, кейінірек араб, парсы, неміс тілдерін де үйренген. Бұл тілдік қабілет оның ғылыми еңбектеріне, аударма қызметіне және халықаралық ғылыми орталармен байланыс орнатуына мүмкіндік берді. Оның бойындағы көптілділік қасиеті – оның интеллектуалды

биіктікке көтерілуінің кепілі болды. Оның өмірі мен қызметі – тәрбие мен ұлттық сананың үйлесім табуының жарқын көрінісі. [2]

Санжар Асфендияровтың тұлға болып қалыптасуында алғашқы білім ордалары маңызды рөл атқарды. Соның ішінде Ташкент қаласындағы реалдық училище – оның дүниетанымының кеңеюіне, ғылымға деген қызығушылығының артуына зор ықпал еткен оқу орны болды. XIX ғасырдың соңы мен XX ғасырдың басында Орталық Азияда орналасқан ең беделді оқу орындарының бірі саналатын бұл училище қазақ жастары үшін білімге апаратын маңызды баспалдақ еді. [3]

Училищеде оқыған жылдары Санжар Асфендияров орыс тілін жетік меңгеріп қана қоймай, басқа да тілдерге қызығушылық танытты. Бұл оның болашақ ғылыми-зерттеу қызметіне үлкен септігін тигізді. Ол ғылымды терең меңгеру үшін тіл білу аса маңызды екенін жақсы түсінді.

Санжар оқу барысында көптеген жетістіктерге жетті. Ол бірнеше мәрте училищенің Құрмет грамотасымен марапатталды. Мұғалімдер қауымы оның білімге құштарлығын, табандылығын жоғары бағалады. Бұл марапаттар мен жетістіктер оның ары қарай Верный гимназиясына және кейінірек Санкт-Петербургтегі Императорлық әскери-медициналық академияға түсуіне жол ашты. [4]

Санжар Асфендияров 1912 жылы Санкт-Петербургтегі Императорлық әскери-медициналық академиясын үздік бітіріп, әскери дәрігер ретінде Ресей империясының қызметіне кірісті.

1914 жылы Бірінші дүниежүзілік соғыс басталғанда, Асфендияров әскери дәрігер ретінде майданға жіберілді. Ол Ресей армиясының құрамында Түркия, Кавказ және Шығыс Еуропадағы ұрыс далаларында жұмыс істеді.

1917 жылы Ресейдегі Ақпан революциясынан кейін елдегі саяси жағдай күрт өзгерді. Санжар Асфендияров Уақытша үкіметтің саясатын қолдап, Түркістан өлкесінде халықтың саяси және әлеуметтік құқықтарын қорғау мақсатында қоғамдық қызметке араласа бастады.

Қазан төңкерісінен кейін, Кеңес билігі орнағанда, ол революциялық өзгерістерді қолдап, Түркістан өлкесінде кеңестік билікті нығайту ісіне араласты. 1918

жылы ол Түркістан Автономиялы Кеңестік Социалистік Республикасында денсаулық сақтау саласында қызмет атқара бастады.

1918–1920 жылдары Ресейде Азамат соғысы жүріп жатқанда, Асфендияров Қызыл Армия қатарында әскери дәрігер болып қызмет етті. Ол Түркістандағы әскери-далалық госпитальдарда жұмыс істеп, көптеген жаралы сарбаздарға медициналық көмек көрсетті.

Ресейдегі революциялық өзгерістер мен азамат соғысы жылдары Санжар Асфендияровтың қоғамдық және саяси көзқарасының қалыптасуына үлкен әсер етті. Ол Кеңес үкіметінің жаңа әлеуметтік саясаттарын қолдап, Қазақстан мен Орта Азияда білім беру мен денсаулық сақтау жүйесін дамытуға бағытталған реформаларға белсенді қатыса бастады. [5]

1920 жылдардың басында Санжар Асфендияров Ресейдегі революциялық өзгерістермен азамат соғысы аяқталған соң, Кеңес үкіметінің шақыруымен Қазақстанға оралып, жаңа биліктің әлеуметтік және экономикалық реформаларына белсене араласа бастады.

Қазақстандағы алғашқы қызметтері 1920 жылы ол Қазақ АКСР-інің астанасы Орынбор қаласына келіп, Қазақ АКСР Денсаулық сақтау халық комиссариатында (министрлігінде) қызмет атқара бастады.

1921 жылы ол Қазақ АКСР-інің Денсаулық сақтау халық комиссары болып тағайындалды. Бұл қызметінде ол елдегі медициналық қызметтің қолжетімділігін арттыру, ауылдық жерлерде дәрігерлік көмек көрсету және медициналық кадрларды даярлау мәселелеріне ерекше көңіл бөлді. Оның бастамасымен санитарлық-ағарту жұмыстары жүргізіліп, халық арасында жұқпалы аурулардың алдын алу шаралары күшейтілді.

1924–1925 жылдары Санжар Асфендияров Мәскеуге шақырылып, Түркістан автономиялы республикасында және Бүкілресейлік Орталық Атқару Комитетінде (БОАК) жауапты қызметтер атқарды.

1925 жылы ол Қазақстанға қайта оралып, түрлі мемлекеттік және ғылыми мекемелерде қызмет атқарды. Ол: Қазақ АКСР-інің жоспарлау және экономика салаларында жұмыс істеп, әлеуметтік-экономикалық дамуды зерттеумен айналысты. Сонымен қатар Халық ағарту

және білім беру жүйесін дамытуға белсенді қатысты.

1920 жылдардың соңына қарай, Санжар Асфендияров тек медицина және мемлекеттік қызметпен шектелмей, Қазақстан тарихын зерттеуге де ерекше көңіл бөле бастады. Ол қазақ халқының тарихын кеңестік идеология тұрғысынан емес, ғылыми негізде зерттеу қажеттігін алға тартып, осы бағытта еңбектер жаза бастады. [6]

Қазақ АКСР-інің Денсаулық сақтау халық комиссары қызметін атқарды. Бұл кезеңде елде:

- дәрігерлердің жетіспеуі,
- эпидемиялық аурулардың кең таралуы (оба, шешек, туберкулез, безгек),
- медициналық мекемелердің жеткіліксіздігі сияқты қиындықтар бар еді.

Осыған байланысты ол:

1 Денсаулық сақтау жүйесін ұйымдастыруға атсалысты – ауылдық және аудандық деңгейде алғашқы медициналық пункттер ашу мәселесін көтерді.

2 Эпидемияға қарсы күресті күшейтті – халық арасында санитарлық-ағарту жұмыстарын жүргізу арқылы жұқпалы аурулардың алдын алуға тырысты.

3 Медициналық кадрларды даярлау мәселесіне назар аударды – Қазақстанда жергілікті ұлт өкілдерінен шыққан дәрігерлердің тапшылығын жою үшін медициналық білім беруді дамытуға күш салды.

1928 жылы оның бастамасымен Қазақ мемлекеттік медицина институты (қазіргі С.Ж. Асфендияров атындағы Қазақ ұлттық медицина университеті) құрылды. Бұл – Қазақстандағы алғашқы медициналық жоғары оқу орны болды. Институт дәрігерлер мен медицина мамандарын даярлауда маңызды рөл атқарды.

Оның бұл салалардағы еңбегі Қазақстанның әлеуметтік-экономикалық дамуы мен ғылыми-интеллектуалдық әлеуетінің қалыптасуына үлкен ықпал етті. [7]

1920-жылдардың соңында Кеңес үкіметі Қазақстанның тарихын зерттеуді қолға ала бастады. Осы кезде Санжар Асфендияров ұлттық тарихты ғылыми негізде зерделеуге белсене кірісті. Ол тарихқа медициналық білім тұрғысынан емес, қоғамдық және саяси қайраткер, әрі ғалым ретінде қарады.

«Қазақстан тарихының очерктері» (1935) атты еңбегі Қазақстан тарихына арналған алғашқы кеңестік еңбектердің бірі. Бұл кітапта автор қазақ халқының шығу тегі, көшпелі қоғамның құрылымы, қазақ хандығының қалыптасуы мен дамуы, Ресеймен қарым-қатынасы және отарлық езгі кезеңдері туралы жан-жақты баяндады.

Асфендияровтың тарихи зерттеулерінің маңызы:

1. Қазақстан тарихын жүйелі түрде зерттеуге жол ашты – оның еңбектері кейінгі зерттеушілер үшін құнды дереккөз болды.

2. Қазақ халқының ұлттық сана-сезімін қалыптастыруға үлес қосты – ол халықтың өткенін зерттеп, тарихи жадыны сақтаудың маңыздылығын көтерді.

3. Қазақстандағы тарих ғылымының дамуына негіз қалады – оның бастамасымен Қазақ КСР-інде алғашқы тарихи зерттеулер жүргізіле бастады.

Санжар Асфендияровтың Қазақстан тарихын зерттеудегі еңбегі ұлттық тарихи сананы қалыптастыруда маңызды рөл атқарды. Ол қазақ халқының өткенін кеңестік жүйе ықпалынан тәуелсіз зерттеуге тырысты. Бірақ оның бұл ұстанымы Кеңес билігінің саясатына қайшы келіп, 1937 жылы сталиндік репрессияның құрбаны болуына әкелді. Дегенмен, оның ғылыми мұрасы Қазақстан тарихының негізін қалауға үлкен үлес қосты. [8]

Қазақ медициналық институтының құрылуы – Қазақстандағы медициналық білім беруді жүйелі түрде дамыту және заманауи денсаулық сақтау жүйесін қалыптастырудағы маңызды кезеңдердің бірі болды. Бұл процесс Кеңес билігінің әлеуметтік және ғылыми реформалары аясында жүзеге асты және елдегі медициналық кадрларды даярлаудың жаңа дәуірін ашты.

Асфендияров институттың құрылу үдерісін ұйымдастыруда жетекші рөл атқарып, оқу жоспарын, кадрлық саясатты және оқу бағдарламаларын әзірлеуге белсенді араластырды. Ол заманауи басқару тәжірибесін қолдана отырып, оқу орнының құрылымын тиімді ұйымдастыруға ықпал етті.

Асфендияровтың бастамасымен және жетекшілігімен Қазақ медициналық институты еліміздің алғашқы медициналық

жоғары оқу орындарының бірі ретінде қалыптасты. Бұл оқу орны тек дәрігерлерді даярлаумен шектелмей, медициналық ғылым мен зерттеу саласындағы жаңалықтарды таратуға, сондай-ақ халықтың денсаулығын жақсартуға бағытталды. [9]

Осылайша, Асфендияровтың қызметі қазіргі Қазақстандағы денсаулық сақтау мен жоғары білім беру жүйесінің қалыптасуына айтарлықтай ықпал етті.

Санжар Асфендияровтың Қазақстан тарихына қатысты еңбектері ұлттық тарих ғылымын дамытудың, тарихи деректерді ғылыми тұрғыда талдаудың және қазақ халқының ұлттық санасын қалыптаудың маңызды қазынасы болып табылады. Оның ғылыми еңбектерінде қолданылған зерттеу әдістері ерекше маңызға ие болды. Ол архивтік құжаттар, ескі басылымдар, жеке куәліктер мен ауызша деректерді жинақтап, жүйелеп талдауды қолға алды. Бұл әдіс қазіргі уақытта да тарихшылар мен зерттеушілер үшін үлгі болып табылады. Оның еңбектерінде деректерді дәлелді түрде ұсыну, әртүрлі көзқарастар мен пікірлерді салыстыру арқылы объективті талдау жасау маңызды орын алды.

Санжар Асфендияровтың Қазақстан тарихына қатысты еңбектері тек тарихи деректерді жинақтап қана қоймай, ұлттық сананы қалыптастыру мен тарихты жан-жақты түсіндіру жолында үлкен маңызға ие болды. Оның зерттеу әдістері, ғылыми жаңалықтары және материалдық базаны пайдалану тәсілі бүгінгі тарих ғылымы үшін де өзекті болып табылады. Осы еңбектер ұлттық тарихи мұраны сақтауға, болашақ ұрпаққа тарихты сабақ алу құндылықтарын жеткізуге зор үлес қосты. [10]

Оның есімі мен еңбектері тәуелсіз Қазақстанда қайта жаңғыртылып, Қазақ ұлттық медицина университетіне оның аты берілді. Бүгінде Асфендияровтың ғылыми мұрасы Қазақстан тарихы мен медицина ғылымының маңызды бөлігі ретінде бағаланады.

Санжар Асфендияровтың өмірі мен қызметі Қазақстанның тарихында, медицина мен білім берудің дамуы мен ұлттық сана-сезімді қалыптастыруда ерекше орын алады. Оның балалық шағы мен білім алу кезеңдері жеке тұлға ретінде қалыптасуына, әрі кәсіби маман ретінде жоғары білім алуға негіз болды. Ресейдегі әскери дәрігер ретінде қызметі мен революцияға белсене қатысуы оның қоғамдық-саяси көзқарасын қалыптастырып, Қазақстанға оралғаннан кейінгі қызметіне терең әсер етті.

Қазақстанда қызметінің басталуымен Асфендияров денсаулық сақтау және білім беру жүйелерін жетілдіруге, халықтың медициналық көмекке қолжетімділігін арттыруға, ұлттық кадрларды даярлауға бағытталған реформаларды іске қосты. Оның жетекшілігімен Қазақ медициналық институтының құрылуы заманауи медициналық білім берудің негізін қалайды. Сонымен қатар, ол Қазақстан тарихын ғылыми тұрғыда зерттеуге ерекше үлес қосып, ұлттық тарихи сананы қалыптастыруда маңызды еңбектер қалдырды.

Өкінішке орай, Кеңестік биліктің репрессиясы оның өмірінің соңғы кезеңін қайғылы оқиғаға айналдырды, бірақ кейінгі жылдары ақталуы оның ғылыми мұрасы мен қоғамға қосқан үлесін қайта бағалауға мүмкіндік берді. Тәуелсіз Қазақстанда оның еңбектері, идеялары мен ұстанымдары қазіргі заманғы ғылым мен білімнің дамуына, ұлттық мәдени мұраны сақтауға және ұрпаққа әділ тарихты үйретуге негіз болып қала береді.

Осылайша, Санжар Асфендияровтың өмір жолы мен қызметі тек өз кезеңінің ғана емес, болашақ ұрпаққа үлгі болатын ғұмыр мен ұстанымның жарқын мысалы болып табылады. Оның ғылыми, педагогикалық және қоғамдық қызметі бүгінгі Қазақстанның дамуына зор үлес қосқан маңызды құндылық ретінде сақталып, әрі қарай да зерттеу мен насихатталуы қажет.

ПАЙДАЛАНҒАН ДЕРЕКТЕР ТІЗІМІ

- 1 **Асфендияров, С. Ж.** «Қазақстан тарихының очерктері». – Алматы : «Қазақ университеті», 1935. – 256-б.
- 2 **Абдуллин, А.** «Қазақстан медициналық тарихы». – Нұр-Сұлтан: «Қазақстан баспасы», 2000. – 312-б.
- 3 Ибраев, Ж. «Қазақ зиялылары және ғылым». – Алматы: «Ғылым», 1998. – 280 бет.
- 4 **Мухамедьяров, Р.** «Кеңестік Қазақстанның білім беру жүйесі». – Алматы : «Болашақ», 2005. – 190-б.
- 5 **Сейфуллин, Ә.** «Репрессия жылдары: Қазақстан зиялыларының тағдыры». – Алматы : «Жарық», 2010. – 220-б.
- 6 **Нұржан, Б.** «Қазақстанның денсаулық сақтау саласы: тарихи және қазіргі кезең». – Алматы : «Медицина», 2015. – 250-б.
- 7 **Омаров, К.** «Қазақ ғылымы : XX ғасырдағы жетістіктер». – Нұр-Сұлтан : «Ғылым әлемі», 2012. – 300-б.
- 8 **Рахимов, Т.** «Асфендияровтың өмірі мен қызметі». – Алматы : «Елордалық баспа», 1990. – 180-б.
- 9 **Сулейменов, М.** «Қазақстан тарихы мен ұлттық сана». – Алматы : «Тарих», 2008. – 220-б.
- 10 **Ермеков, Қ.** «Кеңестік Қазақстандағы зиялылық қозғалысы». – Алматы : «Университет», 1995. – 210-б.

Д. Ж. Кани

Торайгыров университет, Республика Казахстан, г. Павлодар

e-mail: kanidias20@gmail.com

ПАМЯТНЫЕ МЕСТА КАЗАХСКОГО НАРОДА В ПАВЛОДАРСКОМ ПРИИРТЫШЬЕ В ПЕРИОД ЦАРСКОГО ПРАВЛЕНИЯ

Статья раскрывает историко-культурное значение сакральных мест Павлодарского Прииртышья в XIX–XX веках, акцентируя внимание на духовном наследии казахского народа. В рамках государственной программы «Сакральная география Казахстана» проведена инвентаризация ключевых объектов региона — пещер, курганов, мавзолеев, могильников, связанных с религиозными обрядами и памятью. Особое значение имеют культовая пещера Қоңыр Әулие, мавзолей поэта и просветителя Машхура Жусупа Копеева, а также мавзолей суфийского наставника Исабек-ишана. Озеро Жасыбай и могила батыра Жасыбая символизируют национальный героизм и память. Также подчеркивается роль традиционных кладбищ, мечетей, медресе и сакральных топонимов, которые формируют культурный ландшафт региона. Исследование показывает гармоничное сосуществование исламских и тюркских традиций, их отражение в религиозной и социальной жизни казахов Прииртышья.

Ключевые слова: Мавзолей Машхура Жусупа, Сакральные места, Озеро Жасыбай.

Историко-краеведческие исследования показывают, что в XIX – начале XX вв. Павлодарское Прииртышье сохраняло множество традиционных культовых мест, имевших особое значение в сознании казахского населения. В рамках государственной программы «Сакральная география Казахстана» проведена системная инвентаризация духовного наследия Сарыарки, в том числе области Прииртышья. В результате на карте региона были отмечены ранее малоизвестные или забытые объекты (пещеры, курганы, скальные образования, могильники, культовые постройки и пр.), связанные с религиозными обрядами и памятью о выдающихся личностях. Так, Баянаульский край издревле был местом поклонения: здесь упоминаются святыни, посещаемые паломниками со всего Казахстана, например, пещера «Қоңыр Әулие». Сакральные объекты Прииртышья связывались с именами суфиев-исаанов, народных просветителей и батыров, становились точками притяжения верующих и этнографов конца XIX – начала XX вв [1, с. 77].

Культовая пещера Қоңыр Әулие (Конур-Аулие) расположена на восточном склоне Баянаульского хребта и издревле привлекала внимание народа как чудодейственное место [2, с.114]. По данным «Сакральной географии Казахстана», она входит в число ключевых природных святынь региона. Пещера является протяженным гротом с несколькими залами, на стенах которого сохранились древние рисунки и надписи. В устной традиции она упоминается как место, где собираются паломники для молитв и жертвоприношений, — в частности, искатели исцеления и благословения Степи приходили к этой пещере в надежде на помощь святых (султанов) минувших поколений. Археологические обследования фиксируют здесь следы многократных посещений: в нишах пещеры обнаружены керамические черепки, куски свечей и другие элементы культового комплекса, что указывает на длительное использование ее для обрядовых целей [3, с. 48]. Таким образом,

пещера Қоңыр Әулие рассматривалась казахами Прииртышья как сакральный объект, связанный с поклонением духам-покровителям и предкам. Этот статус сохранился и в советское время: исследователи отмечали, что в начале XX в. пещера всё ещё привлекала этнографов и туристов, и местные жители хранили легенды о чудесах, связанных с ней (к примеру, об исцелении больных).

Мавзолей Машхура Жусупа Копеева. В Баянаульском районе одним из главных памятных мест казахского народа XIX–XX вв. является мемориальный комплекс поэта и философа Машхура Жусупа Копеева (1858–1931) – народного просветителя, историка, этнографа и духовного наставника. Машхур Жусуп Копеев родился в Баянауле, принадлежал к богатому семейству кожи Мураткожаулы, получив классическое религиозное образование при Исабек-ишане и далее самостоятельно изучая историю и народный фольклор. Он оставил богатое наследие: исторические сочинения, рукописные шежиры, сборники дастанов и эпосов, а также поэму сологической природы. После смерти поэта на его родине был создан мемориальный комплекс. Мавзолей Машхура Жусупа расположен в урочище Ескелды (8–10 км юго-западнее с. Жанажол, Баянаульский район), рядом с родовой усадьбой поэта. Комплекс включает собственно трёхэтажный мавзолей с куполом, а также гостиницу для паломников, автомобильную стоянку и музейно-выставочные помещения. Главным ядром комплекса является сам мавзолей, внутри которого на мраморной плите похоронен Машхур Жусуп Копеев. По описанию сотрудников областного литературного музея, этот памятник сооружён с учётом пожеланий поэта: количество ступеней соответствует его возрасту и на каждой выбита дата его жизни, а на гранитном надгробии высечен глубокий барельефный портрет аксакала.

В мемориальном музее при мавзолее собраны уникальные личные вещи и рукописи Машхура Жусупа. Особую ценность представляют экспонаты, которыми пользовался сам поэт: в музее хранится дорожный Коран – небольшой переплётный экземпляр в кожаном футляре, который он носил всегда с

собой, а также традиционная сума (перемётная казахская полусковородка) для переноски книг и бумаг, в которой Машхур Жусуп хранил свои рукописи. Здесь же экспонируются вышитые брюки и белбеу-пояс поэта, подчеркивающие его великие физические и духовные качества. На территории комплекса каждое лето проводятся встречи – в день рождения Машхура Жусупа 1 августа сюда ежегодно стекаются потомки поэта и паломники из разных районов области. Таким образом, мавзолей Машхура Жусупа Копеева функционирует как живое культурно-религиозное пространство, где продолжает храниться память о великом народном духовнике и его вкладе в историю казахской степи.

Другим ключевым культовым объектом Павлодарского Прииртышья является мавзолей известного казахского суфийского наставника Исабек-ишана (1764–1871). Исабек-ишан Мурадкожаулы происходил из рода коже и в молодости учился в медресе, получил звание «ишан» (суфийский наставник) к 14 годам. В начале XIX века он возвратился в родные места Акколь-Жайылма (ныне село Акколь Баянаульского района) и учредил там духовно-образовательное учреждение, построив местную медресу и мечеть. Под его влиянием впервые несколько десятков казахских паломников Баянаульского округа совершили хадж в Мекку – это свидетельствует о масштабном подъёме мусульманских практик среди местного населения XIX века. Церковно-исторические хроники указывают, что сам имам был крайне почитаем: «Исабека Ишана уважала вся Сарыарка. Со всех концов степи спешили люди, чтобы повидаться с ним, поклониться хазрету...». После смерти на месте скромного родового кладбища была организована усыпальница. В 2011 году по инициативе потомков и религиозных организаций здесь возведён каменный мавзолей из ракушечника, представляющий собой трёхкупольное сооружение высотой около 9 метров. Внутри мазары покоятся останки самого Исабек-ишана, его сына Нурмухамеда и брата Мухаммеда-Нияза. Как отмечается, возраст изначального родового некрополя составляет примерно

200 лет, что свидетельствует о давней истории этого святыни. Мавзолей-узбек служит центром паломничества: ежегодно сюда приезжают верующие из соседних аулов и районов, чтобы получить благословение, помолиться у гробницы и познакомиться с духовным наследием ишана. Таким образом, семейная усыпальница Исабек-ишана превратилась в один из главных духовно-культурных объектов региона начала XX века.

Баянаульский регион: озеро Жасыбай и могила Жасыбая батыра. Горный массив Баянаул и окружающая его природная среда издревле представляли культурно-символическую ценность. Особенно значимым является комплекс озёр и перевалов. Так, озеро Жасыбай (прежнее название – Шоинкуль) связано с именем легендарного батыра Жасыбая Омирулы. По преданию конца XVIII века, батыр Жасыбай Аргын в одной из кровопролитных стычек с джунгарами был смертельно ранен и через несколько дней скончался на берегу Шоинкуля. Победа казахского отряда в этой битве – впоследствии названной «Қалмақ қырған» («местом истребления калмыков») – отменила наступление врага. В память о герое само озеро было переименовано в Жасыбай, а на старом перевале через хребет, недалеко от современного села Акшимаң, было сооружено каменное захоронение. Могила Жасыбая представляет собой каменный курган (вертикально сложенный из валунов) с надгробием-стелой, установленным потомками в 2005 году. Верхняя часть надгробия украшена барельефом бюста батыра и надписью «Жасыбай батыр. XVIII век». Сам памятник выполнен из чёрного мрамора, что подчёркивает важность персоны. В народной памяти подвиг Жасыбая живёт как образ национального героизма, и его могила считается священным местом: «Жасыбай батыр сражался за родную землю и погиб, защищая свой народ... место захоронения батыра считается священным». Периодические паломничества к озеру и могиле батыра в современной практике отражают уважение к истории своего народа. Озеро Жасыбай и монументальный курган на берегу тесно связаны с исторической

преемственностью региона, служа «живой» связью с героическим прошлым казахов Прииртышья.

Помимо перечисленных конкретных памятников, Павлодарское Прииртышье сохранило множество других культовых мест казахского народа. К ним относятся различные курганы, могильники и родовые кладбища, а также религиозные сооружения и сакральные топонимы. Например:

Курганные могильники: в урочищах Баянаульского края встречаются остатки курганов XVIII–XIX веков, посвящённых местным героям. Так, в районе озера Торайгыр обнаружены «усатые курганы» – сохранившиеся каменные могилы локальных батыров, служившие культовыми сооружениями памяти предков. Погребения батыров и старейшин всегда почитались: на их местах устраивались молитвы и поминальные обряды, а сами курганы становились объектами захоронений родоначальников. [4, с. 49]

Родовые кладбища: у старинных казахских семей региона были свои усыпальницы. Примером является фамильная могила рода, к которому принадлежал сам Исабек-ишан. На таких семейных кладбищах устанавливались небольшие мавзолеи или курулы (тюрьмы) – деревянные или каменные склепы, где хоронили уважаемых духовных наставников и старших родов. Эти усыпальницы служили фокусом родового культа: потомки регулярно посещали их с жертвоприношениями и чтением поминальных молитв. Строительство надгробий и уход за могилами входили в обязанности каждого поколения, что обеспечивало сохранность места и памяти о родоначальниках [5, с. 103].

Мечети и медресе: среди сакральных объектов важную роль играли местные мечети и школы. В упомянутой Акколь-Жайылме Исабек-ишан построил собственную мечеть и медресу в начале XIX века. Эти постройки становятся центрами села и местом сбора верующих. Например, мечеть Акколь-Жайылма (расположенная в одноимённом селе) в конце XIX – начале XX вв. служила духовным центром уезда – именно там читались пятничные проповеди,

в ней получали образование будущие религиозные деятели [6, с. 118]. Подобные культовые архитектурные объекты (даже если они представляли собой скромные деревянные здания) играли роль «локомотивов» исламизации и культурного единства казахов Прииртышья.

Сакральные топонимы и природные обычаи: целый пласт культовых традиций связан с названиями местностей. Так, вокруг озера Жасыбай и перевала Жарыбас топонимы указывают на исторические события (например, урочище «Қалмақ қырған» – «место истребления калмыков») [7, с. 91]. Множество холмов, источников и родников носили имена духов-покровителей, отображали народные поверья (например, источники «Ақбидайлык», «Сарытоқты» и др.). Эти названия зачастую связывались с обрядами жертвоприношений (баджа, құрбан) на открытом воздухе – остатки

таких алтарей иногда встречались на валунах или живописных скалах региона.

Указанные объекты – натуральные и рукотворные – представляют собой историко-культурное наследие казахского населения Прииртышья эпохи царизма. Их изучение показывает, что культурная преемственность здесь сочетала исламский и традиционно-тюркский слои: мавзолеи ишана и батыра могут соседствовать с древними курганами и родовыми кладбищами, а география святых мест упоминается в трудах дореволюционных исследователей (Потанина, Уалиханова, Мәшһүр-Жүсіпа) и фиксируется в современных этнографических источниках. Сохранение и изучение этих памятников позволяет наглядно видеть, как в Прииртышье XIX–XX вв. сочетались верования и обычаи казахского народа, переплетающиеся с историческими событиями региона.

СПИСОК ИСПОЛЬЗОВАННЫХ ИСТОЧНИКОВ

- 1 **Байтенов У.** Мемориальное зодчество Казахстана: эволюция и проблемы формообразования. – Алматы : Қазақ университеті, 2013. – 320 с.
- 2 **Исин А.** Тайны сакральных мест Казахстана. – Алматы : Раритет, 2012. – 220 с.
- 3 **Батталов Қ. Қ.** Сакральные объекты Павлодарского Прииртышья. – Павлодар : ПМУ им. С. Торайгырова, 2018. – 112 с.
- 4 **Кадырбаев А. Ш., Марьяшев А. Н.** Древнетюркские изваяния Павлодарского Прииртышья // Вестник НАН РК. – 2000. – №3. – С. 49.
- 5 **Жамбылова Г. Ф., Атантаева М. С.** Культурное наследие и историческая память: опыт Казахстана. – Алматы : КазНУ, 2018. – 276 с.
- 6 **Нуртазина Д. К.** Религиозные святыни Казахстана. – Алматы : КазНУ, 2009. – 260 с.
- 7 **Ахынов М.** Исторические личности и сакральные объекты Казахстана. – Павлодар : КИП, 2019. – 172 с.

Д. Ж. Кани

Торайгыров университет, Республика Казахстан, г. Павлодар

e-mail: kanidias20@gmail.com**МЕСТА, СВЯЗАННЫЕ С ТРАВМАТИЧЕСКОЙ ПАМЯТЬЮ
ПАВЛОДАРСКОГО ПРИИРТЫШЬЯ**

В данной статье подробно раскрываются трагические события, оставившие глубокий след в коллективной памяти Павлодарского Прииртышья. Голод 1932–1933 гг. привёл к массовой гибели населения и разрушению традиционного уклада, сопровождавшийся жестокими последствиями для сельских общин. Политические репрессии 1930–1950-х годов затронули широкий спектр населения региона, включая интеллигенцию, рабочих и крестьян, при этом многие факты этих репрессий долгое время замалчивались. Массовые депортации и функционирование лагерей ГУЛАГа усугубили травматический опыт местных жителей, а память о них сохранялась в основном в семейном кругу. После обретения независимости Казахстана начался процесс официального признания и мемориализации трагедий, включающий создание памятников и проведение просветительских мероприятий. Этот процесс укрепляет историческую память, способствует воспитанию молодёжи и способствует общественному примирению на основе правды об исторических событиях.

Ключевые слова: Политические репрессии, Депортации народов, Коллективная память

Голод 1932–1933 годов и его жертвы в Павлодарском Прииртышье. Одной из самых трагических страниц истории региона стал голод начала 1930-х годов. Павлодарское Прииртышье, как и весь Казахстан, испытало катастрофические последствия политики насильственной коллективизации, раскулачивания и изъятия продовольствия. По архивным данным, за годы «великого джута» (массового голода) в одной только Павлодарской области от голода погибло более 300 тысяч человек [1, с. 28]. Для сравнения, всего по Казахстану демографические потери оцениваются от 1,5 до 2 млн, что подчеркивает масштаб бедствия в отдельно взятом Прииртышье. Историки и краеведы региона отмечают, что в Павлодарской области выявлено 42 места массовых захоронений жертв голода. Многие умершие хоронились поспешно и анонимно: так, в черте Павлодара известны братские могилы в районе городского парка, а на

берегу Иртыша были выкопаны два глубоких колодца, каждый из которых вмещал до 200 тел умерших. Страшные свидетельства дошли до нас через архивные отчеты: например, лишь за два дня – 1 и 2 мая 1931 года – с улиц Павлодара было собрано 435 трупов от голода и сопутствующих эпидемий. Массовая гибель людей, преимущественно казахского сельского населения, привела к разорению аулов, исчезновению целых родов и всплеску сиротства. Отчаяние доводило некоторых до крайностей – зафиксированы случаи каннибализма и детоубийства, о которых позже свидетельствовали очевидцы. Эта травма наложила глубокий отпечаток на коллективную память казахского народа, однако в советское время говорить о голоде публично было не принято – тема замалчивалась или преподносилась обезличенно как следствие стихийных бедствий, хотя на деле голод был рукотворным.

Политические репрессии 1930–1950-х годов в регионе. Вторым тяжелейшим ударом по Павлодарскому Прииртышью стали сталинские репрессии. В 1920–30-е годы репрессивная политика носила всеобъемлющий характер: она затронула как национальную интеллигенцию, так и крестьянство, партийных и советских работников, представителей всех этносов, проживавших в крае. Уже к концу 1920-х были репрессированы выдающиеся уроженцы Павлодарской области – например, Жусипбек Аймауытов, писатель и просветитель из Баянаульского района, был арестован и расстрелян в 1929 году по сфабрикованному обвинению как участник движения Алаш. В ходе Большого террора 1937–1938 гг. репрессивная кампания достигла апогея: по официальным данным, в Павлодарской области жертвами политических репрессий стали около 5 тысяч человек. Из них не менее 932 человек были расстреляны, остальные тысячи прошли через тюрьмы, лагеря или ссылки. Это число включает выдающихся деятелей культуры и образования, руководителей местных партийных органов, а также сотни простых колхозников и рабочих, необоснованно обвиненных во «вредительстве» или «антисоветской деятельности». Кроме, собственно, павлодарцев, в регион этапировали и ссыльных из других областей: так, в 1930-е годы в Экибастуз было сослано свыше 5 тысяч репрессированных, главным образом представители интеллигенции, партийные работники, офицеры, которых заставляли трудиться на стройках и в добыче угля. Репрессии затронули и семьи «врагов народа»: сотни жен и детей раскулаченных и осужденных мужчин были высланы в спецпоселения либо отправлены в лагеря. К середине 1950-х годов практически не осталось семьи, которой бы не коснулись те или иные формы террора. Несмотря на это, в советский период память об этих трагических событиях сохранялась лишь в кругу семей – публично обсуждать масштаб репрессий было запрещено, имена расстрелянных замалчивались, места их захоронений не обозначались на картах. Многие документы о преступлениях сталинской эпохи хранились под грифом секретности в архивах МВД и КГБ. Только после перестройки и провозглашения независимости Казахстана правда о

массовых репрессиях начала постепенно открываться.

Депортации народов и лагеря ГУЛАГа в Прииртышье. Отдельной главой травматической истории региона стали массовые депортации этнических групп в годы сталинского режима, а также функционирование системы ГУЛАГа на территории Павлодарского Прииртышья. В 1930–40-е годы Казахстан превратился в «полигон» для переселения целых народов. Павлодарская область приняла тысячи спецпереселенцев: в 1931–32 гг. сюда ссылали так называемых «кулаков» и «баев» – зажиточных крестьян и скотоводов, раскулаченных из центральных районов СССР. В 1936 году прибыли первые группы депортированных поляков из западных областей Украинской ССР; значительная их часть осела в североказахстанских степях, в том числе на Павлодарщине. Особо крупную волну депортаций регион испытал осенью 1941 года, когда после ликвидации Немецкой автономии на Волге десятки тысяч советских немцев были вагонами отправлены в Казахстан. По подсчетам историков, в Павлодарскую область тогда прибыло около 18 тысяч немцев Поволжья, размещенных в бараках и временных поселениях. Вместе с ними в течение 1940-х годов сюда были насильственно переселены представители других народов: украинцы и белорусы (эвакуированные с прифронтовых территорий), чеченцы и ингуши (депортированные в 1944 году с Кавказа), а также литовцы, латыши, греки, турки-месхетинцы, корейцы и др. Из воспоминаний очевидцев известно, что первые годы ссылки были чрезвычайно тяжелыми: депортированные жили под надзором комендатуры, многие голодали и умирали от болезней и холода. Тем не менее местные казахские колхозники нередко делились с прибывшими последним куском хлеба – эта тема ныне стала частью публичного дискурса о депортациях, акцентирующего гуманизм казахского народа, спасшего тысячи чужаков от гибели. Не менее мрачной страницей стали лагеря ГУЛАГа, развернутые в крае. В 1930-е годы на берегах Иртыша действовали подразделения Карагандинского исправительно-трудового лагеря (Карлага) для сельскохозяйственных работ. Во время Великой Отечественной войны поблизости от Павлодара и Экибастуза содержались

японские военнопленные – их использовали на строительстве железных дорог и в угольной промышленности. После войны, с усилением режимных мер для "особого контингента", в регионе появился лагерь строгого режима Степлага: одним из его пунктов был Экибастузский лагерный отделение. Именно там зимой 1952 года произошла известная Экибастузская забастовка заключенных, описанная впоследствии Александром Солженицыным (отбывавшим наказание в Экибастузе). Эта забастовка, наряду с Норильским и Воркутинским восстаниями, стала символом сопротивления узников ГУЛАГа. Однако после подавления протестов имена погибших лагерников остались неизвестными, их могилы затерялись в степи. Сегодня об их судьбе напоминают лишь архивные отчеты и мемуары. Таким образом, травматическая память Павлодарского Прииртышья включает целый комплекс трагедий – от голода и массовых смертей до политического террора, депортаций народов и каторжного труда заключенных. В годы советской власти эти травмы не получили открытого осмысления: боль сохранялась молча, в рамках семейной памяти или узкого круга посвященных.

От замалчивания к признанию: политика памяти в независимом Казахстане. Кардинальный поворот в отношении к этим трагическим событиям произошел после обретения Казахстаном независимости в 1991 году. Ослабление цензуры и открытие архивов позволили исследователям приступить к изучению ранее запретных тем. Уже в первые годы независимости краеведы Павлодара стали собирать свидетельства и документы о голоде и репрессиях. Ключевым событием стало постановление Президента Нурсултана Назарбаева от 5 апреля 1997 года, объявившее 31 мая Днем памяти жертв политических репрессий. Эта инициатива вдохновила общество: начался процесс возвращения исторической памяти. В Павлодаре в конце 1990-х появилось множество публикаций на данную тему – местные писатели и поэты издали книги о судьбах репрессированных земляков, журналисты выпустили сборники воспоминаний очевидцев. Например, были записаны рассказы старожилов о голодных 30-х, собраны списки расстрелянных павлодарцев из архивов КНБ и МВД. В

школах проводились тематические уроки и встречи с репрессированными ветеранами, по областному телевидению вышел цикл передач, посвященных трагедиям прошлого. Формировалось новое, более открытое отношение к этим страницам истории – от скорби и осмысления трагедии до стремления увековечить память жертв.

Однако на практике в 1990-е годы реализация памятных проектов сталкивалась с трудностями – недостатком финансирования, неготовностью властей к полному переосмыслению истории, а также отсутствием единой концепции мемориализации. Показателен пример Павлодара: еще в 1997 году на волне общенационального примирения городские власти заложили на набережной Иртыша символический памятный камень с надписью «Здесь будет установлен памятник жертвам политических репрессий». Место выбрали не случайно – сквер на улице Ленина напротив городского акимата, в центре города. Казалось, идея создания мемориала получила официальный старт. Но время шло, а обещанного памятника не появлялось. Тем не менее общественность не забывала об этом долге памяти. Ежегодно 31 мая родственники жертв и общественные активисты собирались у гранитного камня на импровизированные митинги-реквиемы. К ним присоединялись представители оппозиционных партий и национальных общин: так, 31 мая 2012 года, после официального городского митинга, к камню приехала делегация от коммунистов и оппозиции, возложившая цветы и напомнившая, что обещанного музея и памятника город так и не дождался. Подобное гражданское давление сыграло свою роль – вопрос о мемориале оставался на повестке дня у городской администрации.

Наконец, в начале 2010-х наступил перелом. Подготовка к 80-летию голода 1932 года и 75-летию большого террора 1937 года усилила внимание власти к теме увековечения. В Павлодарской области новым акимом (губернатором) в 2012 году стал Ерлан Арын – выходец из научной среды, поддержавший проекты исторической памяти. 31 мая 2012 года в Павлодаре состоялось важное событие: открытие памятника жертвам голода 1932–1933 гг.. Монумен установили на символическом месте – у входа на старое мусульманское кладбище на окраине Павлодара, где во

время голода происходили массовые захоронения умерших. Композиция памятника глубоко символична: в центре скульптуры – изможденная мать, упавшая без сил, и маленький мальчик, скорбящий у ее тела. За их спинами возвышается разрушенный шанырак (верхний купол юрты) – древний символ домашнего очага у казахов, здесь олицетворяющий гибель семьи и крушение традиционного уклада жизни. Автором монумента стал павлодарский скульптор Марат Абылкасымов. Скульптура изготовлена из бетона, площадь мемориальной площадки – 22 метра, высота скульптурной группы – около 3 м. Созданный менее чем за месяц, памятник производит сильное эмоциональное впечатление и служит напоминанием о страшных испытаниях, выпавших на долю народа. Открытие приурочили ко Дню памяти 31 мая; на митинг пришло свыше ста горожан – как представители власти, так и простые жители, включая потомков, переживших голод. Одной из присутствующих была павлодарский педагог Тамара Дрожилкина, которая эмоционально подчеркнула значимость события: «Какое это счастье, что мы наконец можем таким образом помянуть безвинно погибших людей. Это здорово, что в нашем городе открылся такой мемориал. Я обязательно приведу сюда своих учеников, мы поговорим с ними на эту тему, и, думаю, они расскажут дома о том большом событии, которое произошло в нашем городе». Эти слова отражают общее настроение – спустя десятилетия молчания память о голодоморе обрела достойную форму, а новое поколение получило наглядный урок истории.

Спустя год павлодарцы дождались воплощения и второго долгожданного проекта. 31 мая 2013 года, ровно через 16 лет после установки памятного камня, в Павлодаре был торжественно открыт мемориальный комплекс жертв политических репрессий. Монумен занял место в том самом сквере напротив акимата, на набережной Иртыша. Архитектурное решение памятника отличается концептуальностью: композиция представляет собой семь черных кубов, соединенных фрагментами колючей проволоки. Каждый куб символизирует одну из «черных дат» казахской истории: здесь перечислены события – от

подавления национально-освободительных восстаний XIX века до голодомора, массовых сталинских репрессий 1930-х и послевоенных гонений на интеллигенцию. В центре комплекса – постамент с изображением знака бесконечности (символ вечной памяти) и четырех символов мировых религий: православного креста, исламского полумесяца, еврейской звезды Давида и буддийского колеса жизни. Эти знаки указывают на многонациональный состав жертв репрессий и единство разных народов перед лицом трагедии. Над порталом мемориала выбиты слова «Вечная память» на 40 языках мира – дань памяти всем этническим группам, пострадавшим от тоталитаризма. На открытии мемориала аким Ерлан Арын подчеркнул, что 17 лет понадобилось павлодарцам, чтобы реализовать этот проект, и что теперь у людей есть особое место, где можно поклониться памяти предков, невинно пострадавших в те тяжелые годы. По официальным данным архива, озвученным на церемонии, из ~5000 репрессированных жителей области 2450 человек были отправлены в лагеря и тюрьмы, а 932 – расстреляны. Эти цифры впервые прозвучали публично, став частью открытого признания масштаба трагедии. В митинге открытия участвовали несколько сотен горожан – потомки репрессированных, общественные деятели, студенческая молодежь. Монумен сразу стал местом притяжения для жителей: сюда несут цветы 31 мая, проводят уроки памяти, экскурсии школьников и студентов. Таким образом, многолетние усилия общественности увенчались созданием полноценного памятника, у которого ежегодно проходит официальная церемония в День памяти жертв политических репрессий и голода с участием руководства области.

Павлодарский опыт мемориализации трагического прошлого на этом не заканчивается. В регионе появились и другие памятные знаки. В городе Экибастузе инициативу создания мемориала проявила общественность и бизнес-сообщество: потомки репрессированных собрали средства, и 1 сентября 2015 года (ко Дню города) в городском парке шахтеров была открыта скульптурная композиция «Жертвам политических репрессий». Пятиметровый памятник выполнен в необычном стиле «саван»:

на фоне огромной пятиконечной звезды представлены фигуры без лиц – скорбящие женщина и ребенок, облаченные в саван и олицетворяющие всех, кто оплакивал невинно погибших. Авторами проекта стали архитектор Женис Марденов и скульпторы Гамал Сагиденов и Серик Жалмухамбетов. Вся композиция поражает своей безликой скорбью, что подчеркивает обезличенный масштаб репрессий, когда жертвы теряли не только жизнь, но и имя. Стоимость памятника составила 6,5 млн тенге, эти средства пожертвовали предприниматели, чьи отцы и деды прошли через лагеря. На открытии жители города отмечали, что монумент несет важную воспитательную функцию для молодежи – напоминание о том, что трагедия репрессий затронула практически каждую семью. Экибастузский мемориал дополнил картину региональной памяти, став примером успешной частной инициативы и партнерства общества с властью в деле увековечения истории [2, с. 89]. Проблемы сохранения памятных мест и актуализация памяти. Стоит отметить, что создание мемориалов – лишь первый шаг; далее возникает задача их сохранения и наполнения живым содержанием. К сожалению, в первые годы после установки некоторые памятники столкнулись с проблемами. Так, павлодарский мемориал жертв репрессий 1930-х в сквере на набережной из-за спешки строительства и недостаточного качества работ уже через год начал разрушаться: на стенах появились трещины, облицовочная плитка местами осыпалась, а черная поверхность кубов покрылась белесым налетом. Общественность подняла вопрос о реставрации, указывая, что памятник, созданный за рекордные 20 дней, нуждается в надлежащем уходе. В 2014 году местные СМИ писали о «потрескавшейся памяти» – печальном виде мемориала накануне Дня памяти. После этого городской отдел культуры провел ремонт: были устранены строительные дефекты, исправлены допущенные при изначальном монтаже опечатки в надписях на мемориальных плитах. Тем не менее к 2021 году ситуация повторилась – сообщалось, что плитка снова отпадает, а буквы покрылись ржавчиной, однако финансирование нового ремонта не было заложено в бюджет. Эта ситуация вызвала общественный резонанс, подчеркивая, что

память нуждается не только в возведении монументов, но и в бережном отношении к ним. В ответ власти пообещали рассмотреть вопрос и изыскать средства на реставрацию. Таким образом, процесс мемориализации в независимом Казахстане – это не разовая акция, а постоянная работа по поддержанию памятных мест, их наполнению информацией (установке пояснительных табличек, созданию экспозиций) и вовлечению общества в диалог о прошлом.

Сегодня в Павлодарском Прииртышье сложился целый комплекс мест памяти, связанных с трагическими событиями эпохи тоталитаризма. Это и крупные мемориалы в Павлодаре и Экибастузе, и небольшие памятные знаки на местах массовых захоронений (например, установленные общинами кресты или плиты на кладбищах). Важную роль играет Павлодарский областной историко-краеведческий музей имени Г. Н. Потанина, где создан зал, посвященный советскому периоду репрессий и депортаций. Музейные работники собирают артефакты (личные вещи репрессированных, документы, фотографии), организуют выставки и встречи с потомками жертв. К примеру, к 90-летию голода музей выпустил серию статей и провел «круглый стол» на тему насильственной депортации народов, а к 85-летию Большого террора совместно с архивом были изданы списки павлодарцев, подвергшихся репрессиям. Такая работа свидетельствует о закреплении академического подхода к осмыслению травматической памяти: трагедии изучаются исследователями, публикуются сборники документов («Голод в Казахстане 1931–33 гг.», «Политические репрессии в Казахстане. 1930–1940-е гг.» и др.), защищаются диссертации по этим вопросам. Благодаря этим усилиям восстановлены тысячи добрых имен ранее обогнанных людей, многие реабилитированы посмертно. В 2020 году на государственном уровне создана Комиссия по реабилитации жертв политических репрессий, в работе которой участвуют и павлодарские ученые – они поднимают новые пласты архивных данных, например о жертвах крестьянских восстаний 1930-х или о малых этнических группах спецпоселенцев [3, с. 5].

Можно констатировать, что за годы независимости отношение к трагедиям

Голода, Большого террора и депортаций прошло путь от умолчания к открытой мемориализации. Если в советский период память передавалась лишь в семье, шепотом, то ныне она стала частью общественного нарратива и государственной политики памяти [4, с. 133]. При этом существенную роль сыграли именно энтузиасты на местах – историки, краеведы, журналисты, потомки репрессированных. Так, павлодарский историк Тамара Карандашова и ее единомышленники с конца 1990-х не давали забыть о необходимости памятника: они публиковали статьи, выступали на собраниях, добивались увековечения имен жертв. Их настойчивость заставила власти вернуться к отложенным проектам и довести их до конца. Другая сторона этой работы – инициативные группы потомков и этнокультурные объединения. Общества депортированных немцев, поляков, чеченцев проводили в Павлодаре вечера памяти, рассказывая молодым о том, как их предки выживали в степях Казахстана [5, с. 67]. Эти группы активно поддерживали учреждение нового памятного дня – Дня благодарности (1 марта, отмечается с 2016 г.), посвященного благодарности депортированных народов казахскому народу за спасение [6, с. 9]. Хотя этот день больше фокусируется на позитивных аспектах (дружбе народов, взаимопомощи), он также стимулирует интерес к теме депортаций и трагедий военного времени. В Павлодаре, например, в Музее воинской славы прошла выставка «Павлодар и депортация народов СССР», где через документы и личные истории

показано испытание, выпавшее на долю спецпереселенцев [7, с. 26].

Таким образом, памятные места Павлодарского Прииртышья, связанные с травматической памятью, сегодня являются неотъемлемой частью историко-культурного ландшафта региона. В годы независимости произошла их активная формализация: созданы мемориалы жертвам голода и репрессий, установлены памятники и знаки на местах бывших лагерей и массовых захоронений, проводятся церемонии памяти. Процесс их создания был непрост – от первых символических шагов в 1990-е до полноценной реализации проектов спустя десятилетия – но в результате регион получил пространства памяти, где общество может коллективно скорбеть, вспоминать и осмысливать уроки прошлого. Эти мемориалы выполняют сразу несколько функций: коммеморативную (увековечивают погибших), образовательную (служат наглядным уроком истории для молодежи) и консолидирующую (укрепляют чувство единства народов, прошедших через общую трагедию). Путь от замалчивания к признанию, пройденный Павлодарским Прииртышье за последние три десятилетия, отражает в целом казахстанскую модель работы с травматическим прошлым – бережное восстановление справедливости, увековечение памяти жертв тоталитаризма и примирение потомков на основе правды об исторических событиях. Это важный залог того, что подобные трагедии не повторятся, а память о них послужит предупреждением будущим поколениям

СПИСОК ИСПОЛЬЗОВАННЫХ ИСТОЧНИКОВ

- 1 Каратаев, К. Голод 1932–1933 годов в Казахстане : причины, последствия, память. — Алматы : Қазақстан тарихы, 2013. — 224 с.
- 2 Жумағалиев, Н. Памятники памяти : общественные инициативы в Казахстане. — Алматы : Фонд Сорос, 2018. — 196 с
- 3 Доклад Комиссии по реабилитации жертв политических репрессий. — Астана : Министерство юстиции РК, 2021. — 102 с
- 4 В Павлодарской области с 2017 г. реализуется проект Л. Ш. Политика памяти в постсоветском Казахстане : трансформация и перспективы. — Астана : Институт истории государства, 2022. — 216 с.
- 5 Мартынова, Э. Народы в изгнании : депортации в Казахстане и культурная память. — Караганда : Болашақ, 2016. — 172 с.
- 6 Материалы Ассамблеи народа Казахстана: День благодарности. — Нур-Султан : АНК, 2016. — 84 с.
- 7 Павлодарской областной историко-краеведческий музей. Каталог выставки : Павлодар и депортация народов СССР. — Павлодар : ПМУ, 2020. — 60 с.

МРНТИ 03.20

<https://doi.org/10.48081/ZUPC4547>

***К. А. Рамазанова, Б. Н. Абдрахманов**

Павлодарский педагогический университет имени Э. Марғұлан, г. Павлодар

e-mail: kanidias20@gmail.com

ИСПОЛЬЗОВАНИЕ НАГЛЯДНЫХ СРЕДСТВ В ИЗУЧЕНИИ РАЗДЕЛА «ПРОЦЕССА ПРИСОЕДИНЕНИЯ КАЗАХСКИХ ЖУЗОВ К РОССИЙСКОЙ ИМПЕРИИ» НА УРОКАХ ИСТОРИИ

Современное образование требует переосмысления устоявшихся подходов к обучению. В условиях XXI века, когда информация доступна на каждом шагу, пассивное усвоение знаний уже не отвечает вызовам времени. Возникает потребность в методах, способных пробуждать интерес, вовлекать и мотивировать учащихся к самостоятельному поиску и осмыслению информации. В статье рассматриваются наглядные педагогические средства, которые направлены на активизацию познавательной деятельности учащихся, превращая урок в увлекательное путешествие в мир знаний. В контексте данного изучения истории Казахстана, применение таких технологий особенно актуально, позволяя глубоко погрузиться в эпохальные события и многогранно осмыслить историческое наследие страны. Особое значение в этом контексте приобретает использование наглядных педагогических средств, которые превращают традиционный урок в увлекательное исследование, открывающее перед учениками многослойный и живой мир исторических событий. Особенно актуально это при изучении истории Казахстана — богатой, сложной и глубоко связанной с вопросами национальной идентичности. Интерактивные и визуальные методы позволяют не просто узнать даты и факты, но по-настоящему прожить ключевые моменты прошлого, осознать их значение для сегодняшнего дня и будущего страны.

Ключевые слова: наглядные методы, иллюстрации, картографический метод, виртуальная реальность, визуализация исторических фактов, критическое мышление, цифровые технологии, дидактический принцип.

Актуальность нашего исследования заключается в формировании знаний в исторической науке. С использованием наглядного материала в изучении раздела «процесса присоединения казахских жузов к Российской империи», учитель способен к неординарной подаче исторической информации, тем самым готов помогать обучающимся, в более простом формате сформировать связи и значимость в изучении раздела «процесса присоединения казахской этничности к Российской империи». На данный период времени использования наглядных средств в изучении исторического материала по исследованию процесса присоединения казахских жузов к последующему присоединению к

Российской империи, является актуальным, так как при данном подходе учащемуся позволяют осознать сложность исторических процессов и взаимодействие национальных и культурных групп. Изучение данного процесса является достаточно сложным и многогранным, имеющий далеко идущие последствия для формирования современной этнической и политической карты Казахстана и России, требует тщательного и всестороннего анализа. Однако традиционные методы преподавания истории, зачастую опирающиеся на монотонное изложение фактов, не всегда способны обеспечить глубокое понимание событий и их взаимосвязей у учащихся. Именно поэтому использование

наглядных средств обучения становится не просто желательным, но и необходимым условием эффективного освоения данного исторического периода. Наше исследование фокусируется на роли наглядных материалов в преподавании истории присоединения казахских жузов к российской империи. Мы утверждаем, что визуализация исторических процессов – ключ к пониманию сложности взаимодействия различных этносов и политических процессов. Вместо сухого перечисления дат и имён, наглядные пособия позволяют "оживить" историю, представив её в более доступной и запоминающейся форме.

История это не только череда дат и имен, затерянных в толще учебников. Это живая ткань событий, наполненная яркими личностями, драматическими поворотами судьбы и удивительными артефактами. Однако передать всю красоту и глубину исторических процессов исключительно через текст задача невероятно сложная. Чтобы по-настоящему понять и прочувствовать историю, необходимо не только ознакомиться с ее текстовыми записями, но и погрузиться в атмосферу тех времен, увидеть, услышать и ощутить то, что переживали наши предки.

Одним из самых эффективных способов сделать изучение истории более увлекательным и доступным является использование наглядных пособий. Они могут принимать различные формы: от иллюстраций и карт до интерактивных выставок и виртуальных туров. Такие инструменты помогают не только визуализировать информацию, но и создать эмоциональную связь с историей, что, в свою очередь, способствует лучшему запоминанию и пониманию материала.

Человеческий мозг устроен так, что он гораздо лучше воспринимает и запоминает информацию, представленную в визуальном формате. Зрительная память играет важную роль в обучении: изображения, диаграммы и карты позволяют создать более яркие ассоциации и эмоциональные отклики. Когда мы видим картину, изображающую битву, или фотографию исторического артефакта, мы начинаем чувствовать себя частью этого события, что значительно усиливает наше понимание.

К примеру, с помощью картографического метода можно проследить распределение казахских жузов по территориальной

принадлежности Казахского ханства, а также невозможно не отметить, особенность торгово-экономических связей, которые в дальнейшем сыграли значимую роль в развитии культур обеих народов.

Артефакты, будь то предметы быта, оружие или произведения искусства, являются неотъемлемой частью изучения истории. Они рассказывают о жизни людей, их быте, верованиях и ценностях.

Современные технологии, такие как дополненная и виртуальная реальность, открывают новые горизонты для изучения истории. С помощью виртуальных туров по музеям или историческим местам можно "путешествовать" во времени, исследуя артефакты и контекст их создания, что делает процесс обучения еще более интерактивным и увлекательным.

Создание интерактивных программ и игр также становится важным инструментом в обучении истории. Они позволяют учащимся не только получать знания, но и применять их на практике, решая исторические задачи или принимая участие в виртуальных реконструкциях событий. Это не только способствует лучшему усвоению материала, но и развивает критическое мышление и аналитические навыки.

Например, ролевые игры, в которых участники берут на себя роли исторических личностей, могут помочь глубже понять мотивацию и действия этих людей, а также контекст их времени. Такие подходы делают историю более доступной и привлекательной для учащихся, которая часто ищет новые форматы обучения. Наглядные пособия играют важную роль в закреплении исторических знаний в памяти учащихся. Их использование облегчает усвоение информации с помощью зрительной памяти.

Наглядность это один из основополагающих дидактических принципов, который активно используется в образовательном процессе. Он основывается на том, что обучение становится более эффективным, когда информация представляется в виде конкретных образов, которые учащиеся могут непосредственно воспринимать. В современном образовательном контексте, где внимание студентов часто отвлекается, важно использовать наглядные методы, чтобы сделать процесс обучения более увлекательным и продуктивным.

Наглядность в обучении выполняет следующие функции:

Знакомят учащихся с новыми понятиями и явлениями. Перцептивные образы позволяют учащимся получить более полное и точное представление о предмете, чем словесное описание. Помогает учащимся понять суть изучаемых объектов и явлений. Перцептивные образы позволяют учащимся увидеть взаимосвязи и взаимозависимости между различными объектами и явлениями, что способствует их более глубокому пониманию. Это укрепляет память и способствует лучшему усвоению материала. Перцептивные образы сохраняются в памяти более прочно, чем словесные объяснения, что повышает интерес учащихся к обучению. Наглядные пособия делают обучение более интересным и увлекательным, что способствует повышению мотивации учащихся к обучению [1, с. 54].

Использование наглядных методов в преподавании истории приводит к нескольким интересным результатам, которые влияют как на понимание учащимися учебного материала, так и на их общие навыки обучения [2, с. 111].

Учащиеся лучше запоминают события и обстоятельства, представленные в наглядных материалах, что способствует формированию более качественных и устойчивых знаний. Наглядные материалы и наглядные пособия также способствуют лучшему обобщению информации. Учащимся легче увидеть связи между событиями и понять причины и следствия исторических процессов, что способствует развитию когнитивных навыков [3, с. 10].

Исторические карты, аутентичные фотографии, реконструкции и другие наглядные пособия помогают учащимся представить себе события и процессы прошлого, делая учебный материал более понятным и доступным. Это помогает улучшить визуальное понимание исторических событий и их контекста. Карты, графики и диаграммы могут быть использованы на уроках истории для изучения географических объектов, политических границ, военных действий и других исторических явлений. Видеоролик об изменении социальной структуры может помочь учащимся лучше понять ход социокультурных изменений в исконной сфере казахского народа. Посещение исторического музея может дать учащимся

представление о культуре и быте людей прошлого. Наглядные методы обучения могут использоваться на всех этапах изучения истории. Они помогают учащимся лучше понять исторические события и явления, а также повысить интерес к предмету [4, с. 117].

В современном мире возможности использования наглядных пособий значительно расширились. Виртуальная реальность, аудиовизуальные материалы высокого качества, интерактивные плакаты и онлайн-ресурсы открывают совершенно новые горизонты для обучения истории. Главное помнить, что наглядность – это не самоцель, а мощный инструмент, позволяющий сделать изучение истории более интересным, эффективным и запоминающимся. Именно так мы сможем передать наследие прошлого будущим поколениям, воспитав в них любовь к истории и понимание ее важности.

Наглядность в обучении имеет фундаментальный принцип, эффективность которого подтверждается веками. Ещё в древности учителя использовали наглядные пособия – настенные росписи, демонстрации ремесленных процессов – для того, чтобы сделать процесс обучения более доступным и запоминающимся. Сегодня, в эпоху информационного взрыва, роль наглядности только усиливается, превращаясь из вспомогательного инструмента в неотъемлемую часть эффективного обучения. Знакомство с абстрактными понятиями часто вызывает трудности у учащихся. Наглядные пособия диаграммы, графики, 3D-модели, интерактивные симуляции, видеоролики – превращают абстрактные идеи в конкретные образы [5, с. 74].

Визуализация исторической информации – мощный инструмент для облегчения процесса обучения и запоминания. Графические элементы, такие как схемы, таблицы, кластеры, карты, диаграммы Венна, комиксы и ментальные карты, помогают преобразовать абстрактные исторические понятия в конкретные образы, что делает их более доступными для понимания и запоминания. Визуальная подача информации является достаточно эффективным методом по ряду причин:

Задействует несколько каналов восприятия: например, слух, при восприятии аудиовизуальных материалов.

Усиливает эмоциональную связь: яркие образы вызывают эмоциональный

отклик, что способствует более глубокому запоминанию.

Повышает мотивацию: визуально привлекательные материалы делают процесс обучения более интересным и мотивирующим для учащихся [6, с. 36].

Для того чтобы помочь ученикам запоминать информацию необходимо направить их на поиск нужной, правильной информации, и структурировать ее в наглядные материалы в виде:

Таблица 1 – Виды наглядных методов.

Виды наглядных методов	Цель применения
- Хронологические схемы	Ключ к пониманию причинно-следственных связей. Схемы показывают взаимосвязь между событиями, демонстрируя, как одно событие приводит к другому, тем самым позволяют в краткой и правильной последовательности запоминать тему.
- Сравнительные таблицы	Сжатость и сравнение. Таблицы позволяют сравнить различные исторические фигуры, события или явления по определенным критериям. Например, сравнительная таблица может сопоставить политические системы казахских жузов и Российской империи, выделяя сходства и различия в государственном устройстве, социальной структуре, а также культуре.
- Кластеры	Пространство и взаимосвязи. Кластеры визуализируют связи между понятиями, группируя их вокруг центральной идеи. Например, кластер, посвященный процессу присоединения казахских жузов к Российской империи может включать такие понятия, как колонизация, подданство, грамота, крепости, союз и ключевые личности этого периода, что помогает создать общую картину на едином холсте.
- Карты	Пространство и взаимосвязи. Карты в свою очередь показывают географические аспекты исторических событий, включая границы государств, маршруты переселения, направления военных экспедиций и т.д.
- Диаграммы Вена	Идеалы для сравнения. Наглядные средства. такие как – диаграммы Вена безупречно подходят для сравнения исторических периодов и культур, визуально показывая области пересечения и различия. Данная тема идеально подходит под сравнительный метод для изучения двух территорий, народов, и их культур.
- Комиксы	Современные подходы. Комиксы как один из способов наглядности представляют собой визуальные исторические события в увлекательной и доступной форме, особенно эффективными являются для работы с учениками, стимулируя их к запоминанию необходимой информации.
- Ментальных карт	Современные подходы. Ментальные карты позволяют структурировать знания, отображая связи между различными историческими фактами, персонами и событиями. Они являются полезными для систематизации информации и закреплению полученных знаний.

Визуализация способствует более глубокому пониманию взаимосвязей между различными объектами и явлениями. Карты, диаграммы Венна, анимации – все это позволяет ученикам увидеть целостную картину, выделить ключевые связи и закономерности. Исследования в области

когнитивной психологии подтверждают, что визуальная информация обрабатывается и запоминается мозгом гораздо эффективнее, чем чисто словесная. Это связано с тем, что визуальная кора головного мозга имеет значительно больший объем, чем зоны, отвечающие за обработку словесной

информации. Поэтому использование наглядных пособий приводит к более прочному закреплению знаний в памяти. Помимо повышения эффективности усвоения знаний, наглядность играет ключевую роль в повышении мотивации учащихся. Захватывающие визуальные эффекты, интерактивные элементы, использование современных технологий (виртуальная реальность, дополненная реальность) делают учебный процесс более интересным и увлекательным. Когда обучение становится ярким и эмоциональным событием, ученики становятся более вовлеченными и мотивированными на достижение лучших результатов. Современные технологии значительно расширяют возможности использования наглядности в обучении. Это не только традиционные плакаты и модели, но и интерактивные доски, мультимедийные презентации, образовательные игры, виртуальные экскурсии, образовательные видео на YouTube и других платформах. Применение цифровых технологий позволяет создавать динамичные, интерактивные и адаптивные учебные материалы, учитывающие индивидуальные особенности учащихся [6, с. 48].

Изучение истории процесс, требующий не только запоминания дат и фактов, но и формирования глубокого понимания контекста, мотивации действующих лиц и последствий исторических событий. Тема присоединения казахских жузов к Российской империи, сложная и многогранная, особенно нуждается в применении наглядных методов обучения, способных превратить абстрактные исторические процессы в живую, захватывающую картину. Вместо сухого перечисления договоров и военных кампаний, учащиеся могут "ощутить" эпоху, "увидеть" события своими глазами, "прочувствовать" судьбы людей, вовлеченных в этот исторический процесс. Использование наглядных пособий не просто способ разбавить урок, а мощный инструмент, повышающий эффективность усвоения материала и формирующий критическое мышление. Рассмотрим, как различные наглядные средства могут оживить изучение этой темы: Интерактивные карты: Вместо традиционных карт, предлагается использовать интерактивные географические карты, например, с

возможностью наложения слоев. Один слой может отображать территорию казахских жузов в XVIII веке с указанием основных кочевий и крупных поселений. Другой слой – границы Российской империи на разных этапах экспансии, показывающий постепенное расширение ее владений. Третий слой – маршруты военных кампаний и места ключевых сражений. Такой подход позволяет визуализировать динамику процесса присоединения, понять стратегические цели России и изменение геополитической ситуации. Возможность "прокрутки" времени на интерактивной карте станет впечатляющим инструментом обучения. Иллюстрации и гравюры: Исторические иллюстрации и гравюры – не просто картинки, а ценные свидетельства эпохи. Они позволяют увидеть быт казахов, их одежду, жилища, военное снаряжение. Изображения значимых личностей – ханов, российских императоров, военачальников – придают лицо абстрактным историческим фигурам. Важно не только показать иллюстрации, но и проанализировать их, обсудить возможные исторические и художественные интерпретации. Кроме того, можно использовать реконструкции костюмов, предметов быта и даже виртуальные 3D модели юрт и крепостей. Хронологическая лента: Классическая хронологическая лента, показывающая ключевые даты и события – от первых контактов между Россией и казахскими жузами до окончательного присоединения, – остается важным инструментом. Однако, ее можно усовершенствовать. К каждой дате можно добавить краткое описание события, иллюстрацию или ссылку на дополнительный материал. Можно использовать интерактивную хронологическую ленту, где учащиеся сами могут добавлять информацию или изменять последовательность событий. Мультимедийные ресурсы: Современные мультимедийные возможности открывают невероятные перспективы. Создайте видеоролик, использующий анимацию, карты, фотографии и музыку, рассказывающий историю присоединения живыми и увлекательным образом. Дополните это аудиозаписи исторических документов (если они есть), интервью с историками, или даже реконструкции исторических событий в формате "документального фильма". Ролевые игры и интерактивные

задания: для более глубокого погружения в тему можно использовать ролевые игры, где учащиеся берут на себя роли ханов, российских чиновников, казахских воинов. Интерактивные задания, например, анализ исторических документов, составление докладов на основе полученных знаний, позволяют укреплять и проверять усвоение материала [7, с. 18].

В заключении, хочется отметить, что изучение истории это не только важный образовательный процесс, но и увлекательное путешествие в прошлое. Использование наглядных пособий, артефактов и интерактивных технологий позволяет сделать это путешествие более ярким и запоминающимся. История становится не просто набором фактов, а живой, дышащей реальностью, в которой каждый может найти что-то близкое и значимое для себя. В конечном итоге, именно через такие подходы мы можем не только сохранить память о прошлом, но и передать ее будущим поколениям.

Также, хочется добавить, что наглядность в обучении это не просто метод, а философия образования, направленная на создание эффективной и мотивирующей среды. Правильное использование наглядных пособий позволяет не только улучшить качество усвоения знаний, но и возбудить интерес к учебе, сделав ее более доступной, понятной и увлекательной для учащихся любого возраста и уровня подготовки. Важно помнить, что наглядность — это инструмент, эффективность которого зависит от его правильного применения и соответствия целям и задачам обучения. Так же эффективное изучение сложной темы, такой как присоединение казахских жузов, невозможно без активного использования наглядных средств. Комбинация различных методов, от традиционных карт до современных мультимедийных технологий, позволяет сделать урок ярким, запоминающимся и действительно эффективным. Ключ к успеху — в гармоничном сочетании информации и эмоций, фактов и живых образов.

СПИСОК ИСПОЛЬЗОВАННЫХ ИСТОЧНИКОВ

1 **Абылхожин, Ж. Б.** Постсталинский период в истории Казахстана : череда обреченных реформ и несостоявшихся деклараций (1953–1991 гг.). – Алматы : КБТУ, 2019. – 468 с.

2 **Дмитров, И. Ф.** История Казахстана [Текст] : История Казахской ССР с древнейших времён до наших дней / ред., сост. словаря-справочника И. Дмитрова; Фонд Болатхана Тайжан. – 3-е изд. – Алматы, 2011. – 670 с. : ил. – 3 000 экз.

3 **Берденова, К. А.** Общая и экономическая история Казахстана [Текст] : учеб. пособие / К. А. Берденова. – Алматы : Экономика, 2000. – 682 с. – ISBN 9965448876 : 720т. 00т. тг., 720.00 тг., 682т. 00т. тг., 750т. 00т. тг.

4 Кыдыралина, Ж. У. Политические настроения в Казахстане в 1945–1985 гг. Астана : Цифровая библиотека Казахстана (BIBLIO.KZ). Дата обновления: 28.10.2020. [Электронный ресурс] URL: <https://biblio.kz/m/articles/view/Политические-настроения-в-Казахстане-в-1945-1985-гг> (дата обращения: 07.03.2024).

5 **Абладиков, А. А.** История Казахстана (с древнейших времен до наших дней) [Текст]: учеб. пособие / А. Абдакимов. – 4-е изд., перераб. И доп. – Алматы : Казахстан, 2003. – 490 с. – Библиогр.: – ISBN 9965-10-000-4 : 600.00 т.

6 **Акишев, А. К.** История Казахстана с древнейших времен до наших дней : Очерк.; НАН РК. Ин-т истории и этнологии им. Ч. Ч. Валиханова. Ин-т археологии им. А. Х. Маргулана. Фонд развития «Казахстан». – Алматы : Дәуір, 1993. – 416 с.

Л. С. Сундетова, А. А. Каскабасова

Торайғыров университеті, Қазақстан Республикасы, Павлодар қ.

e-mail: lanasundetova12@mail.ru

XX ҒАСЫРДАҒЫ ПАВЛОДАР-ЕРТІС ӨҢІРІНДЕГІ ІНДЕТ ЖӘНЕ ДЕҢСАУЛЫҚ САҚТАУ: АУРУҒА ҚАРСЫ КҮРЕС ЖӘНЕ САНИТАРЛЫҚ ШАРАЛАР

Бұл мақалада XX ғасырдағы Павлодар Ертіс өңірінде орын алған індеттерге қарсы жүргізілген күрес шаралары, медициналық қызметтің қалыптасуы мен даму жолдары, жергілікті халықты санитарлық тұрғыда ағарту жұмыстары кеңінен қарастырылады. Өңірде таралған сүзек, оба, тырысқақ, туберкулез және т.б аурулар халықтың деңсаулығына ғана емес, сонымен қатар Ертіс өңірінің әлеуметтік-экономикалық дамуына да кері әсерін тигізді. Осындай қиын жағдайда жергілікті билік органдары індеттермен күресу үшін шұғыл шаралар қабылдауға мәжбүр болды. Мақалада осы тақырыпты толықтай сипаттау үшін Павлодар облыстық және аудандық архивтерінен алынған ресми құжаттар, деңсаулық сақтау мекемелерінің санағы, сол кезеңде өмір сүрген тұрғындардың ауызша естеліктері және баспасөз материалдары кеңінен пайдаланылады. Мұндай деректер Павлодар Ертіс өңірінің қоғамдық деңсаулық сақтау саласында қандай қиындықтарды бастан кешкендерін және қандай жетістіктерге қол жеткізгенін айқындауға мүмкіндік береді.

Кілтті сөздер: эпидемия, жұқпалы індеттер, санитарлық шаралар, деңсаулық сақтау, эпидемиологиялық ахуал, медициналық көмек.

Адамзат тарихындағы ең үлкен трагедиялардың бірі -жұқпалы індеттердің кең таралуы және эпидемиялардың өршуі болды. Әсіресе, оба, шешек, тырысқақ, сүзек, туберкулез сияқты жұқпалы індеттер белен орын алды. Тек қана XX ғасырдың соңына қарай жұқпалы індеттерге қарсы күресте айтарлықтай жетістіктерге қол жеткізді. Осындай жұқпалы індеттер Павлодар Ертіс өңірін де айналып өткен жоқ. Эпидемиялар өңірде кең таралып, халықтың деңсаулығына айтарлықтай зардабын тигізді. Павлодар облысының тарихи даму үдерісін зерттеу барысында деңсаулық сақтау жүйесінің қалыптасуы тарихы және оның қоғам өміріндегі рөлі де маңызды бағыттардың бірі ретінде қарастырылады.

Павлодар қалалық деңсаулық сақтау бөлімінің меңгерушісі А.М.Устименконың 1945 жылғы 16 қарашада жазылған «Кеңес үкіметінің Қазақстанда орнағанына 25

жыл толуына орай Павлодар қаласындағы деңсаулық сақтау ісінің дамуы» атты баяндамасында мынадай жолдар бар: «1906 жылға дейін қалада бірде-бір аурухана болмаған, тек 1906 жылы ғана бір дәрігері бар уездік аурухана ашылды, ол қала мен уездің халқын бірдей қамтыды. Тағы бір 1923 жылғы 24 тамызда өткен уездік Кеңестер съезінде Павлодар қалалық деңсаулық сақтау бөлімінің баяндамасында былай делінген: «Біз індеттердің-халықты қынадай қырып жатқан аурулардың – тамырына балта шабатындай жағдай жасауымыз қажет. Бұл дерттер Республикадан, соның ішінде соңғы бес жыл бойы біздің Павлодар уезінен кетпей келеді. Жыл сайын бұл індеттер 10 мыңға жуық адамның өмірін жалмауда. Мұның барлығы-патшалық жүйенің ауыр әрекеті, одан әрі толық арылып болған жоқпыз. Егер революцияға дейінгі жағдайды еске алсақ, уездегі ахуалдың қаншалықты мүшкіл

болғанын көреміз. Қоныстанушылар үшін ұлан-ғайыр аумаққа бар болғаны 4 аурухана мен 8 фельдшерлік пункт шашырай орналастырылған болатын. Екібастұз зауытының жұмысшыларына арналған бір ғана аурухана ведомстволық медицинаға жататын, ал оның басты мақсаты-тек емдеу ғана болды». Бұл ақпарат XX ғасырдың басында Павлодар өңіріндегі медицина инфрақұрылымының өте нашар жағдайда болғанын көрсетеді. Жергілікті халық саны біртіндеп өсіп жатқанымен, медициналық қызметкерлердің жетіспеушілігі мен ауруханалардың жоқтығы халықтың деңсаулығына айтарлықтай кері әсерін тигізді. Медициналық көмектің жоқтығынан көптеген жұқпалы індеттер асқынып, тұрғындар арасында тез таралды. [1, б. 235]

Алғашқы уездік аурухана Павлодарда 1906 жылы ашылды. Ауруханада дәрігер, учаскелік фельдшер, бақылаушы фельдшер, санитар және кір жуушы медициналық персонал қызмет атқарған болатын. 1913 жылға қарай уезде небәрі 20 төсектік бір аурухана мен үш медициналық пункт болған. XX ғасырдың басында салынған уездік аурухана кейінірек округтік, одан соң аудандық ауруханаға айналды, ал 1938 жылдан бастап облыстық аурухана мәртебесін алды. Аймақта алғашқы кәсіби білім алған қазақ дәрігерлердің қатарында Павлодарда еңбек еткен Арын Сүлейменов (1877-1937) пен Екібастұзда қызмет еткен Базықен Өскенбаев (1872-1939) ерекше орын алды. Екеуі де репрессия құрбандары болды. 1991 жылы Арын Сүлейменовке арнап, уездік аурухананың қабырғасына ескерткіш тақта орнатылды. [2, б.36]

Аса қауіпті індеттердің өршуі 1921-1922 және 1930-1933 жылдары орын алған ашаршылық Ертіс өңірінде белең алуы себепкер болды. Облыста көптеген жұқпалы аурулар таралды. Оба, іш сүзегі, шешек, туберкулез сияқты індеттер өршіді. Аурулардың таралуын тоқтату үшін санитарлық және емдік шаралар қолданылған. [3, б.17] Медициналық шаралар қатарында ең алдымен ауруды ерте анықтау, науқастарды оқшаулау, эпидемия ошағында дезинфекция жүргізу секілді жұмыстар ұйымдастырылды. Сонымен қатар, шешекке, сүзекке, дифтерия сияқты ауруларға қарсы егу, яғни вакцинациялау кезең-кезеңімен қолға алынды. Бұл Кеңес өкіметі кезінде індеттерге қарсы күресте басты құралдардың бірі болды.

Мысалы, іш сүзегі көбінесе қалалық аумақтарда, санитарлық жағдайдың нашарлығынан және сапасыз су жүйесінен туындады. Обаға қарсы дәрі-дәрмек болмады, дәрігерлердің кеңесі бойынша, адамдар көп жиналатын жерлерден аулақ болуға шақырды. Жуынудың орнына сірке суымен және раушан суымен сүртінуге кеңес берді. Бөртпе сүзектің таралуына қала тұрғындарының антисанитариялық жағдайда, көшеде лық толы көліктерімен жүруі, жұрттың тар әрі ыңғайсыз баспанада орналасуы, кей аймақтарда моншалардың болмауы сияқты жағдайлар себеп болды. Аймақта осы дерттен қанша адам қаза тапқанын есептеу мүмкін емес. Тіпті архив құжаттарында да нақтылай мәлімет келтірілмеген. Сүзектің негізгі ерекшелігінің бірі-орталық нерв жүйесінің зақымдалуы, ол галлюцинацияны және сандырақты тудырады. Павлодар Ертіс өңіріндегі жұқпалы індеттердің пайда болу себептері: өзен бойындағы қоныстарда санитарлық жағдайдың нашарлығы, ашаршылық пен соғыс жылдары (1930-1940жж.) халықтың әлсіреуі, тың игеру жылдары (1950-1960жж.) халықтың күрт өсуі, медициналық инфрақұрылымның жеткіліксіздігі болып табылады. Сол уақытта жергілікті билік індеттің алдын алу үшін санитарлық ағарту жұмыстарын күшейтіп, медициналық мекемелердің санын арттыруға күш салды.

1920 жылы Павлодарда қалалық амбулатория жұмыс істеді, онда бір ғана терапевт-дәрігер мен бір фельдшер жұмыс жасады. Олар халыққа амбулаторияда да, үй жағдайында да барлық түрдегі медициналық көмек көрсетті. Сондай-ақ бір терапевт-дәрігер қызмет атқарған теміржол амбулаториясы болды, ол көлік саласы қызметкерлерін медициналық тұрғыда қамтыды. Уездік аурухана 60 орынға арналды. Сонда бір ғана хирург-дәрігер еңбек етті. Сонымен қатар, бір ғана дәріхана жұмыс істеді. Дәрігерлер мамандығына қарамастан, кез келген медициналық көмекті көрсетуге міндетті болды. Мамандандырылған көмек болмады. Сол кездері лаборатория да, рентген де жоқ еді. Уездік ауруханада ешқандай бөлімшелер болмады. Хирургиялық, терапиялық, жұқпалы аурулармен ауырған науқастар, босанатын әйелдер сонда жатқызылды, себебі сол уақытта босану үйі де болмаған. Ешқандай санитарлық-профилактикалық жұмыс жүргізілмеді, соның әсерінен індеттің

таралуы жаппай эпидемиялық апатқа айналып, бірнеше жылдарға созылып, он мыңдаған адамдардың өмірін жалмады. 1921 жылы маусым айының басында Мойылды курорты іске қосылды. Кейбір деректер бойынша, курортта сүйек туберкулезі, ревматизм, әйелдер аурулармен ауырған 58 науқас, ал басқа деректерде 62 науқас ем қабылдағаны жайлы айтылады. Курорт осы жылдың 28 тамызында жабылды, себебі жұмыс күші жетіспеді, әсіресе азық-түлік тапшы болды. Ғимарат жаңбыр мен суық ауа райына бейімделмеген болды. 1954 жылы Мойылды курортының бас дәрігері Я.И.Кац құжаттарда жазған деректеріне сүйенсек, былай деп жазған: «Курорт 1920 жылы пайда болды, осыған сәйкес 1920 жылы курортта 79 науқас ем қабылдады» деп жазды. 1924 жылдардан бастап, Павлодар уезінде деңсаулық сақтау органдарының басты міндеттерінің бірі-халықтың медициналық көмекке деген сұранысын қанағаттандыру, еңбекші халықтың деңсаулығын сақтау, соның ішінде аурулардың алдын алу, еңбек пен тұрмыс жағдайларын қорғау, сондай-ақ қазақ халқын барынша медициналық қызметпен қамтуға бағытталған жұмыстарды ұйымдастыру болды. Бұл өзекті мәселелердің бірі болды, себебі көшпелі халық дәрігерлік көмектен мүлдем шет қалған болатын. Бұл туралы 1925–1926 жылдары «Деңсаулық сақтау туралы есеп» құжатында айтылады. Есепке 1925 жылы 19 желтоқсанда Павлодар уездік деңсаулық сақтау бөлімінің меңгерушісі Арын Сүлейменов қол қойған. [1, б. 236]

Есепте уезд бойынша медициналық мекемелердің орналасу жүйесі нақты көрсетілген:

- Қалада: 30 төсекке арналған қалалық аурухана, 20 төсекке арналған балалар үйі және қалалық амбулатория;

- Уезде: қазақ болыстарында-8 фельдшерлік пункт, 10 төсекке арналған 1 қабылдау бөлмесі, орыс болыстарында-6 фельдшерлік пункт, 15 төсекке арналған 1 қабылдау бөлмесі және 1 дәрігерлік амбулатория.

Жедел индустрияландыру кезінде ауылдан қалаға көп адам көшіп келді. Соның салдарынан тұрғын үйлер адамдарға лық толып, жағдай одан әрі күрт нашарлады. Үйлерде әсіресе таза су, кәріз жүйесі сияқты негізгі жағдайлар болмады. Осындай өалайсыз ортада жұқпалы аурулар кеңінен таралды. 1932-

1933 жылдардағы аштық та бұл жағдайды одан әрі ушықтырды. Осындай аурулардың алдын алу шаралары сол кезде жеткіліксіз болды. [4, б.12] Осы қиындықтар әлі де еңсерілмей жатқан кезде, 1941 жылы Екінші дүниежүзілік соғыстың басталуы аса күрделі сынақ болды. Жалпы мақсатқа жету де маңызды рөлді әскери бөлімдерге жақын жерде үнемі болған медицина мамандары атқарды, олар жаралыларды атыс астынан алып шығып, оларға медициналық көмек көрсетті, көбінесе қолайсыз жағдайда және оларды сапқа қайтарды. Дәрігерлермен медбикелер әскердің жауынгерлік қабілетін сақтауға үлес қосты. Оларға жауынгерлерді емдеу және күту бойынша маңызды жұмыс жүктелді, бұл үлкен концентрацияны және көбінесе жаралылардың жағдайын тәулік бойы бақылауды талап етті. «Өткен соғыс жылдарында кеңестік әскери медицина жасаған нәрсе әділдік пен ерлік деп аталуы мүмкін. Біз үшін, Ұлы Отан соғысының ардагерлері үшін әскери медиктің бейнесі жоғары гуманизмнің, ерліктің және жанқиярлықтың көрінісі болып қала береді», –деп жазды Кеңес Одағының маршалы И.Х. Баграмян. [5,б.2] Медициналық мекемелердің, оның ішінде эвогоспитальдардың қызмет тәжірибесіне осы жүйені енгізу Ұлы Отан сағысы уақытында 10 миллионнан астам адамды қатарға қайтаруға, сонымен қатар әскерде індеттердің таралуының алдын алуға мүмкіндік жасады. Павлодар облысында Ұлы Отан соғысы жылдары үш эвакогоспиталь ашылды: №2448, №3604 және №2924. [5, б.3]

Соғыс аяқталған соң Павлодар облысында санитарлы-эпидемиологиялық қызметтер нығайтылды. 1940–1950 жылдары жұқпалы дерттерді қадағалау және болдырмау мақсатында аудандық және облыстық деңгейде санитарлық эпидемиологиялық станциялар жасалды. 1949 жылы Павлодар облыстық ауруханасы ашылып, аймақтағы басты медициналық мекемеге айналды. Ашылған сәтте оның құрамында емдеу, хирургиялық, гинекологиялық, оториноларингологиялық бөлімшелер мен 10төсекке арналған психологиялық бөлім жұмыс істеді. 1950–1960 жылдары полиомиелит, дифтерия, көкжөтел, қызылша сияқты дерттерге қарсы жаппай вакцинациялау басталды. [6,б.2] Бұл шаралардың салдарынан осы аурулар бойынша эпидемиялық жағдай

біртіндеп тынышталып, кейбіреулері тіпті жойылды. Сонымен қатар, туберкулезбен күрес айрықша мәнге ие болды. Павлодар облысында арнайы диспансерлері мен санаторийлер ашылып, сырқаттарды ерте анықтау және емдеу шаралары жолға қойылды. Жұқпалы аурулар бөлімдері мен изоляторлар емханалар мен ауруханалар құрамында жұмыс істеп, қажет болған жағдайда шұғыл оқшаулау жасалды. Жұрттық ауыз сукөздерін санитарлы қадағалау, азық-түлік заттарының қауіпсіздігін қадағалау, тұрмыстық қалдықтарды жою жүйесін жетілдіру де індетке қарсы күрестің маңызды бөлігі болды. [7, б.24] Осы кешенді іс-шаралардың нәтижесінде Павлодар облысында санитарлы-эпидемиологиялық жағдай айтарлықтай жақсарып, халықтың жалпы саулығының деңгейі көтерілді. 1970–1980 жылдары Павлодар облысында туберкулез әлі де маңызды жұрттық саулық сақтау мәселесі еді. Арнайы тубдиспансерлердің мәселесі күшейтіліп, жыл сайын скринингтер өткізілді. Кеңестік шақта бұл ауруға қарсы жоспарлы, тегін ем жасалатын. 1980–1990 жылдары облыста ішек аурулары мен вирустық гепатиттің әсіресе (гепатит А) таралуы байқалған. Бұл көбінесе ауыз судың сапасына қатысты болды. Осыған орай, сумен қамтамасыз ету жүйелерін жаңғырту және санитарлық бақылау күшейтілді. 1990

жылдардан бастап АИТВ инфекциясының таралуы Қазақстан бойынша назарға ілікті. Павлодар облысында 1998 жылы ЖИТС-тің алдын алу және оған қарсы күрес орталығы құрылып, ақпараттық-түсіндіру, тестілеу, емдеу жұмыстары жасалды.

Павлодар облысының деңсаулық сақтау саласы ХХ ғасырдан бастап қазіргі күнге дейін түлі тарихи кезеңдерден өтіп, індеттермен қарсыласуда маңызды тәжірибе жинақтады. Соғыс жылдарында құрылған эвогоспитальдар мен алғашқы емханалар негізінде кейінірек дамыған медициналық мекемелер қалыптасты. Кеңес дәуірінде індеттердің алдын алу мақсатында санитарлы-эпидемиологиялық қызметтер күшейтілді, ал тәуелсіздік алғаннан соң бұл жүйе заман талабына сай жаңартылды. Жаңа ғасырда аймақтық саулық сақтау инфрақұрылымы жаңартылып, халыққа ұсынылатын медициналық қызметтердің сапасы көтерілді. Қазіргі таңда Павлодар облысы жұқпалы аурулардың алыдн алуға, жаңа технологияларды енгізуге және медициналық кадрларды дайындауға баса назар аударуда.

Бұл тарихи тәжірибе -болашақта да саулық сақтау саласының тұрақты әрі тиімді дамуына негіз бола алады. Эпидемиялармен күресте жинақталған білім мен машықтар облыс халқының саулығын қамтамасыз етуде маңызды рөл атқара беретіні сөзсіз.

ПАЙДАЛАНҒАН ДЕРЕКТЕР ТІЗІМІ

- 1 **Косаяков, Б. К., Молдакимов, А. С., Мусабекова, Н. М.** «Сборник документов и материалов (1917–1920)» Том 3№ -Павлодар : 2008. – 245-б.
- 2 **Шевченко, С. П.** «Очерки истории Павлодарского Прииртышья». – Павлодар : 2000. – 240-б.
- 3 **Кубик, Н.** «Эвакогоспитали Павлодарской области в годы войны», Звезда Прииртышья, – Павлодар : 2025.-6 б.
- 4 **Захаренко, А. Л., Косаяков, Б. К., Мерц, В. К.** «История Павлодарского Прииртышья», – Павлодар : 2003. – 133-б.
- 5 **Макушена, П. И.** «Дорожник по Сибири и Азиатской Росии», -Томск : 1901.-8 б.
- 6 **Кокебаева, Г. К., Шилдебай, С. К.** «Борьба с эпидемиями в Казахстане в первой трети ХХ в», – 2021. – 12-б.
- 7 **Зинченко, Н.** «Как выглядит уездная больница, построенная в Павлодаре 117 лет назад», Международное информационное агенство «Казинформ», 2004.

А. К. Уразкулова

Торайғыров университеті, Қазақстан Республикасы, Павлодар қ.

e-mail: lanasundetova12@mail.ru**ТЕМІРҒАЛИ НҰРЕКЕНОВ ЖӘНЕ ҚАЗАҚ ХАЛҚЫНЫҢ
ӘЛЕУМЕТТІК ХӘЛ-АҚУАЛЫ**

Бұл мақалада «Алаш зиялылары»-ның қатысушысы, елім-жерім, халқым деген қазақ жанашырларының бірі, Павлодар облысының тумасы Темірғали Нұрекенов жайлы және қазақ халқының өмірінде әлеуметтік экономикалық тұрғыдан болып жатқан мәселелерге қатысқаны және тигізген көмегі жайлы баяндалады. 19 ғ соңы мен 20 ғ басындағы қазақ халқының экономикалық әлсіреуі. «Қарқаралы петициясының» бастау алуы және жүзеге асуы жайлы зерретеліп баяндалатын болады.

Кілтті сөздер: Жер мәселесі, «Қарқаралы» петициясы, Алаш зиялылары, Темірғали қажы, 20 ғ басындағы әлеуметтік-экономика.

Қазақстан тарихындағы әрбір кезең елдің әлеуметтік-экономикалық өркендеуі мен саяси өміріндегі өзгерістерге зор ықпал еткен көрнекті тұлғалардың есімімен тығыз байланысты. Солардың бірі – Темірғали Нұрекенов. Ол өз заманының өткір мәселелерін шешуге белсене араласып, халықтың әл-ауқатын жақсартуға бағытталған игі бастамаларды қолдаумен танылды.

Бұл мақала Темірғали Нұрекеновтің қазақ халқының экономикалық жағдайын көтеруге сіңірген еңбегін зерделеуге арналады. Зерттеу барысында оның "Қарқаралы петициясына" қатысуы және «Алаш зиялылары» қозғалысындағы рөлі арқылы халықтың жер мәселесін шешуге, экономикалық және әлеуметтік ахуалын жақсартуға қосқан үлесі қарастырылады.

Бұл мақаланың негізгі мақсаты – Темірғали Нұрекеновтің өмірі мен қызметіне тарихи тұрғыдан баға бере отырып, оның қазақ халқының әлеуметтік-экономикалық дамуына қосқан зор үлесін айқындау.

«Еліңде жақсы болса пайдасы тиер,
Кең қолтық қоғамшыл болсаң халық сүйер»

Т.Нұрекенов

Темірғали Нұрекеновтың өмірбаянына кішігірім тоқталатын болсақ 1858(56 кейбір дерек көздерінде) жылы Павлодар облысы, Шарбақты ауданы, Есілбай ауы дүниеге келген Уақ руының тумасы. Темірғалиның немересі Каспикамал Темірғалиқызы өз естеліктерінде атасы жайлы: «Шағын денелі, бойы қысқалау, ақсары келген өңді адам болған. Ол кісінің елден ерекше тазалығы, жүріс-тұрысы, сөзге шешендігі...»- деп баяндаған болатын [1].

Алғашқы білімін ауылда қазақи мектепте ашқан. Ары қарай Нұрекенов атасы секілді білімін діни тұрғыдан жалғастыруды жөн көріп, араб тілінде медреседе сауатын ашып... жастайынан Мекке қаласына қажылыққа 2 рет барып келген болатын. Атам қазақ «Текіден текті туады, Тектілік тұқым қуады»- демекші, Темірғали бірнеше тілде емін-еркін сөйлей алатын адам болған. Себебі әкесі Түйтеге жақын болатын. Әкесі араб, парсы, орыс тілдерінде емін-еркін сөйлей алған. Сол секілді Темірғалида араб, парсы және т.б секілді тілдерді меңгерген [3].

Қажылықтан келген соң, өзінің ауылында 150 адамға сай келетін намазхана, асханасы және жатаханасы бар мешіт салдырған болатын. Ал ол мешіттің имамы ретінде Бұхарада «Мір-Араб» медресесінде 15

жыл білім алып, «хазірет» деген атауға ие болған Ғабдул-Уахит Тіленшіұлы сайланған болатын [2]. Бұл мешіт қазіргі уақытта ресми тұрғыда жоқ болса да, өз уақытында керемет мешіттердің бірі болып саналған деген сыбыстар бар. Темірғалы қажы тек қана рухани тұрғыдан емес, материалды тұрғыдан да бай болған кісі. Өз заманының «меценаттарының» – бірі болды деп айтып кетсекте болады. Мал шаруашылығымен айналысқан. Темірғалы қажының 2000 басқа жуық малы бар деген дереккөздерде кездескен болатын. Мануфактура, саудасаттықпен де айналысқан. Темірғалы қажы Алаш зиялыларымен таныс болған соң көптеген қайырымдылық шарларына да қатысып отырған. Семей уезінің қол астындағы Сейтен болысын 22 жыл басқарған. Өзі немесе байлық үшін емес, халқым деп басқарған тұлға болатын. Және өзі ұзақ жылдар болыстық қызмет атқарған Сейтен болысының орталығы – Есілбайда және Шалдайда 4 кластық білім беретін, орысша оқытатын мектепаштырып, барша қаражатын өзінен шығарып, білімдар ұстаздар ұстап, жастардың сауатын ашып, өнер үйренуіне алғашқы жағдай жасаған ел қамқоры еді. [3] 20 ғ. басы, Лениннің тұсындағы билікте көптеген қазақ байлары қудалауға түскен болатын. Сол кезеңде ауыр денесін әрең сүйретіп Мәскеуге жол тартатқан. Ол пролетариаттың көсемі атанған В.И. Ленинмен кездесіп, жаңадан құрылып жатқан үкіметке қажеттінің бәрін өз қолымен тапсыруды көздейді. Лениннің алдында ол: "Байлығым мен бар дүнием халықтікі болсын, қолымдағының бәрін өз еркіммен жаңа үкіметке беремін. Тек менің қарауымдағы елге, туыстарыма ешқандай қиянат жасамасаңыздар екен", – дейді. Бұрын патша үкіметіне қарсы шыққан Мемлекеттік Думаның депутатының өтініші қабыл болып, Ленин оған өзі қол қойған, оны ұсынған адамға тиіспеу туралы кепілдік хат береді. Алайда, Темірғалы Түйтеұлының ұрпақтарының қуғынға ұшырамауы және өз жерінде елімен бірге еңбек етуі үшін Кеңес үкіметінің көсемінен алған баға жетпес кепілдік хаты ағайындарының қолынан қайтпасқа келместей жоғалып кетеді [3].

Болысты басқарудан соң, оны ұлы Құсайынға тапсырып, 1905 ж джолдасы Ә. Бөкейханның ұсынуымен Семей уезінің атынан Бүкіл Ресейлік 2 Думаға депутат болып сайланған болатын. 1907 жылы ақпанның 20-сы мен маусымның 3-і аралығында, барлығы 103 күн ішінде II Мемлекеттік Дума 2 сессия өткізіп,

53 мәжіліс ұйымдастырды. Қазақтардан Думаға депутаттар 1905 жылғы 11 желтоқсанда қабылданған сайлау заңына сәйкес сайланды. Нәтижесінде, Оралдан Б. Қаратаев, Ақмоладан Ш. Қосшығұлов, Торғайдан А. Бірімжанов, Семейден Т. Нұрекенов, Жетісудан М. Тынышбаев, Сырдариядан Т. Алдабергенов және Астраханнан Б. Құлманов халық қалаулысы атанып сайланған болатын. Думадағы мұсылман депутаттарының саны 36-ға жетті. Олар «мұсылман фракциясы» және «мұсылман еңбек фракциясы» деп аталатын екі топқа бөлінді. 1907 жылдың 21 сәуірінен бастап мұсылман депутаттары Думада талқыланып жатқан мәселелерді жариялап отыру үшін «Дума» газетін шығарды. Мұсылман фракциясы Ресей империясының шет аймақтардағы отарлық саясатын әшкерелеп, оған қарсы парламенттік күрес жүргізді. Қазақ депутаттарының ішінде Нұрекенов, Алдабергенов, Қосшығұлов және Бірімжанов мұсылман фракциясының мүшесі болды. Нұрекенов пен Қосшығұловтың рөлі маңызды болды. Бұл құрылған думаның басты мәселесі – Дала өлкесі мен Түркістанда ұлтаралық қатынастарды және әлеуметтік-саяси тұрақсыздықты реттеу болды. Және де көзге түскен, зерттеліп адам құқықтарын теңдестіру болатын. Ресейдің аумағындағы мұсылман мемлекеттердің заң және әлеуметтік тұрғыдан теңсіздігін жою болатын [4].

Осы 2 ай мерзімнің аралығында жүргізілген маңызды жобалардың бірі аграрлық заң жобасы болатын. Мұсылмандық фракцияның депутаттары аса көңіл бөлген тармақтарға тоқталып кететін болсақ:

- Діни саладағы өзгерістер: діни бостандықтарды қамтамасыз ету және діни ұйымдарды жаңарту.

- Білім беру саласындағы талаптар: халықтың ана тілінде білім алу мүмкіндігін қамтамасыз ету.

- Көші-қон және ұлттық аймақтардың әлеуметтік жағдайы: халықтың қоныс аудару саясатына және ұлттық азшылықтардың өмір сүру жағдайларына қатысты мәселелер.

- Сот жүйесін реформалау: сот процестерін ана тілінде жүргізуді енгізу.

- Мерекелерді белгілеу: мұсылман діни мерекелерін демалыс күндері ретінде тану туралы мәселе.

II Мемлекеттік Дума тұсында өзекті мәселелердің бірі жерді игеру мен жер мәселесі болатын. Үкіметтік кеңес шақырылған болатын. II Мемлекеттік

Думада заң жобаларын әзірлеу үшін түрлі комиссиялар жұмыс істеді. Мәселен, 33 адамнан тұратын жеке тұлғаның құқықтарын қорғау комиссиясына Ақмола облысынан сайланған, социал-демократ депутат А.В. Виноградов ұсынылды. Ал жергілікті сот мәселелерімен айналысатын комиссияның құрамына Семей облысынан шыққан, заңгерлік білімі бар депутат Н.Я. Коншин енді [4].

«Қарқаралы» петициясын жазу барысында заңгерлік білімімен және заңдар жинағын құрастыруға көмектескен Ж.Ақпаев болатын. Бұл Дала өлкесінен сайланған депутаттардың өз аймақтарының мүддесін қорғай алатын, заң саласында сауатты және халықтың әл-ауқатын жақсартуға қабілетті тұлғаларды ұсынғанын көрсетеді. Алайда, Думадағы оппозицияның қудалануына байланысты Ресейдегі сот жүйесі мен заңнаманы реформалауға бағытталған бұл комиссиялардың жұмысы аяқталмай қалды. Барлық негізгі мәселелер бойынша II Дума мен үкімет арасындағы қарама-қайшылықтар шиеленіс сипатына ие болды. Әскери қастандық ұйымдастырды деп айыпталған социал-демократтар фракциясы депутаттарын қылмыстық жауапкершілікке тарту II Думаны таратудың бірден-бір себебіне айналды. II Дума таратылған соң, үкімет белсенді түрде саяси әрекеттерге көшкен болатын, бәрінен бұрын, Думаға сайлау жөніндегі заңға халықтың құқығын шектеуде өзгерістер енгізілді. Ұлттық шеткері аймақ халықтарының өкілдер саны қысқартылса, Қазақстан мен Түркістан халықтары (бір депутат ұсынуға құқығы болған Орал әскери казак әскерінен басқа) мүлдем сайлау құқығынан айырылды.

Жоғарыда айтылып кеткендей, қазақ халқының әлеуметтік хал-ақуалын ойлап, Алаш зиялыларының жүзеге асырған жобаларының бірі «Қарқаралы» петициясы болатын. «Қарқаралы» петициясы қазіргі Қарағанды облысы, Қарқаралы қаласында 1905 жылы 6-22 шілде аралығында «Қоянды» жәрмеңкесінде тағайындалған болатын. Бұл петицияның негізгі мақсаты – қазақтарға Мемлекеттік Думаға депутат болып сайлануға мүмкіндік алу еді. Атап айтқанда, қазақ халық атынан император II Николайға арналған Қарқаралы петициясы ұйымдастырылды және Семей облысының Қарқаралы уезінен сайланған 42 беделді қазақтың қолын жиналған болатын. Соңында бұл петицияға 15 мыңға жуық адам қол қойып, қодаған болатын. Петицияда талап етілген тармақтардың қатарына:

- Ауыл, болыс басшылары мен хатшыларды сауатты қазақтардан тағайындау;
- Қазақ ауылдарына христиан уағызшылардың келуіне тыйым салу;

- Емін-еркін мешіт, медресе салу, типография ашып, газет-журнал, кітап шығаруға рұқсат беру;

- Іс қағаздары, құжаттар қазақ тілінде жүргізу;

- Би сотын әділет министрлігіне бағындыру;

- Қазақтарға балығы, тұзы бар өзендер мен ормандарды пайдалану, зауыт салу, пайдалы қазбалары бар жерді жалға беруге рұқсат беру;

- Ресейдің кез келген жерінен жылжымайтын мүлік сатып алуға рұқсат беруді және т.б. заттарды талап еткен болатын.

Қазақ зиялылары таптаурын талаптарды біріктірген бұл петицияда «ар-ождан бостандығы, дін ұстану еркіндігі, цензурасыз газет шығару және баспахана ашуға рұқсат беру» сияқты заманауи азаматтық құқықтар да көтерілген болатын. Жергілікті басқару, сот ісінің қазақ тілінде жүргізілуі, сайлау жүйесін реформалау сынды талаптар ұлт-азаттық қозғалыстың мәселелерін қамти отырып, қазақ қоғамының ұзақ жылдар бойы көтеріп келген сұрақтарын нақтылап, патша өкіметінің отарлау саясатын сынаған болатын. «Қарқаралы» петициясының дайындалуына және таратылуына Алаш қозғалысы аталған қайраткерлері белсенді қатынасты. Петиция мәтінін әзірлеушілер мен қол қойғандар қатарында Әлихан Бөкейханов, Жақып Ақбаев, Ахмет Байтұрсынұлы, Міржақып Дулатов, Көлбай Тоғысов, Ахметқали Аяғанов сияқты қазақ зиялылары болды. Қарқаралы уезінің ауыл ақсақалдарының естелігінде Ә. Бөкейханов осы петицияны ұйымдастырушы әрі жетекші ретінде көрсетіледі. Құрметті уәзір Осовскийдің жазбасына қарағанда, арыз Омбыға Ә. Бөкейхановтың атына жіберілген; бастапқы мәтінді Жақып Ақбаев жазған, ал өзі Бөкейханов «тек дем беруші ынтагер» деп саналған. Халық атынан сайланған өкілдер тізімінде де Ә. Бөкейханов пен Ж. Ақбаевтың есімдері кездеседі. Ахмет Байтұрсынұлы да осы петиция авторларының бірі ретінде белгілі болған. Ал, Темірғалы Нұрекенов петицияның патшаға жетіп ескерілуі үшін, петицияны қазақ тілінен орыс тіліне аударған адам болатын.

Темірғалы Нұркенов 1905 жылы Қоянды жәрмеңкесінде дайындалған петицияны орыс тіліне аударып, оны ресми мекемелерге жеткізу ісінде маңызды рөл атқарды. Ол бұл құжаттың саяси маңызын жете түсініп,

мазмұнын ұқыпты әрі нақты жеткізді. 1905 жылы 22 шілдеде арнайы пошта арқылы петицияны тікелей Ішкі істер министріне жібергендердің бірі – Нұркенов болды. Ол 47 тармақтан тұратын арыздың орыс тіліндегі нұсқасын ресми стильде жазып, қазақ халқының талап-тілектерін империя билігіне айқын және заңды түрде ұсынуға мүмкіндік жасады.

Нұркенов петиция мәтінін аудару кезінде бастапқы нұсқасының стилистикасы мен құқықтық ерекшеліктерін сақтай отырып, ресми-канцелярлық стильге сай келуін қамтамасыз етті, бұл құжаттың ықпалын арттырды. Аударма тек техникалық процесс емес, саяси акт ретінде қарастырылды, себебі сол кезеңде патша үкіметінің қазақ тіліне ресми түрде мән бермейтіні және тек орыс тіліндегі өтініштерге назар аударылатынын жақсы түсінді. Осылайша, Нұркеновтің әрекеті қазақ петициялық қозғалысының нәтижелі қадамы болды.

Сондай-ақ, петицияның орыс тіліндегі нұсқасы сол жылы Ресейдің мерзімді басылымдарында, жоғарыда аталған «Сын Отечества» және «Русские ведомости» сынды газет-журналдарда жарияланды. Бұл Нұркеновтің аудармасының сапалы әрі саяси тұрғыдан маңызды болғанын көрсетті. Оның арқасында Қарқаралы петициясы тек өңірлік бастама болып қоймай, империялық деңгейдегі саяси үндеу ретінде танылды[5].

Темірғалы Нұркеновтің бұл әрекеті Алаш қозғалысындағы беделді тұлға ретінде қалыптасуына әсер етті. Кейінгі жылдары ол қазақ халқының құқықтарын қорғау мәселесіне араласып, ұлт мүддесін қорғаушы зиялылардың қатарында болды. Оның Қарқаралы петициясындағы рөлі қазақ интеллигенциясының саяси мәдениетінің дамуының айқын көрінісі болды.

Қорытындылай келе айтатын болса Темірғали Нұркенов қазақ қоғамындағы реформалық өзгерістердің алғы шебінде тұрған интеллектуал және қоғамдық ұйымдастырушы ретінде айрықша есте қалды. Бірінші кезекте, оның ағартушылық қызметі – жергілікті мектептер мен мұғалімдер даярлау курстарын ұйымдастыруы, жаңа әдістемелерді енгізуі ел аумағында қазақ тіліндегі білім беру мүмкіндігін кеңейтіп, ұлттық сананы оятудың негізін қалады.

Екінші жағынан, Нұркеновтің саяси қазақ зиялыларының құқықтық сауаттылығы мен ұйымдастырушылық қабілетін көрсетті. 1905 жылғы Қарқаралы петициясының орыс тіліне аударылуын дәлелі ресми стильде қамтамасыз ету арқылы ол қазақ тарапынан қойылған талаптардың империялық билікке жеткізілуін жеңілдетті және құжаттың бұқаралық ақпарат құралдарында жариялануына жол ашты.

Сонымен қатар, Темірғали Нұркеновтің әдеби-аудармашылық еңбектері екі мәдениетті байланыстыратын көпір болып, қазақ руханияты мен ресейлік публицистиканы өзара таныстырды. Ол заң жобалары мен қоғамдық маңызы бар құжаттарды сапалы аудару арқылы ұлттық қоғамдық пікір қалыптастыруға, соның ішінде жер, білім және діни құқық мәселелерін кеңінен талқылауға ықпал етті.

Осылайша, Нұркеновтің қызметі – қазақ интеллигенциясының құқықтық және саяси мәдениетінің өсуіне елеулі серпін берді. Ол білім мен құқық, ұйымдастырушылық шеберлік пен дипломатиялық ептілікті ұштастыра отырып, ұлт-азаттық қозғалыстың алғашқы маңызды сатысында жетекші рөл атқарды. Оның мұрасы – тәуелсіздікке деген заңды күрестің, білім мен мәдениеттің маңызын танытқан тарихи үлгі болып қала береді.

ПАЙДАЛАНҒАН ДЕРЕКТЕР ТІЗІМІ

1 «Ақбеттау» әдеби-көркемдік журнал – №1(14) – 2021, наурыз «БАҚ, ДӘУЛЕЕТ, ИМАНДЫЛЫҚ ҚАТАР БІТКЕН...» тарауы – 50–52-66

2 «Ақбеттау» әдеби-көркемдік журнал – №4(9) – 2019, желтоқсан, «Тарих және таным» тарауы – 42–44-66

3 **Байғалы, Ш.** «Алаштың Темірғалысы» / Павлодар қаласы, 2023 ж – ЖК «Сытин А. А.» баспаханасы – 36–66-66

4 **Жуматай, С., Кабылтаева, С. К., Сайлаубаев, Н. Е.,** «І және ІІ Мемлекеттік думадағы Мұсылман фракциясының рөлі мен қызметі» – тарау «История. Философия» – № 1(105) – 2022 – 51–52-66

5 **Тапалова, Л.** «Қарқаралы петициясы : ХХ ғасырдың басында қазақ патшадан не талап етті?»

АВТОРЛАР ТУРАЛЫ МӘЛІМЕТ

Абдрахманов Бауыржан Нариманұлы, Гуманитарлық ғылымдар Жоғары мектебінің қауымдастырылған профессоры, Әлкей Марғұлан атындағы Павлодар педагогикалық университеті, Павлодар қаласы, 140002, Қазақстан Республикасы, e-mail: abdrahmanov_bayr@mail.ru	Абдрахманов Бауржан Нариманович, Ассоциированный профессор Высшей школы гуманитарных наук, Павлодарский педагогический университет имени Әлкей Марғұлан, город Павлодар, 140002, Республика Казахстан, e-mail: abdrahmanov_bayr@mail.ru	Abdrakhmanov Baurzhan Narimanovich, Associate Professor at the Higher School of Humanities, Pavlodar Pedagogical University named after Alkey Margulan, Pavlodar, 140002, Republic of Kazakhstan, e-mail: abdrahmanov_bayr@mail.ru
Ахметова Гульнара Жупаровна, «Тарих» мамандығы бойынша магистрант, Гуманитарлық және әлеуметтік ғылымдар факультеті, Торайғыров университеті, Павлодар, 140008, Қазақстан Республикасы, e-mail: magjan2006@mail.ru , https://orcid.org/0009-0007-2947-0689	Ахметова Гульнара Жупаровна, Магистрант по специальности «История», Факультет гуманитарных и социальных наук, Торайгыров университет, Павлодар, 140008, Республика Казахстан, e-mail: magjan2006@mail.ru , https://orcid.org/0009-0007-2947-0689	Akhmetova Gulnara Zhiparovna, Master's student in History, Faculty of Humanities and Social Sciences, Toraighyrov University, Pavlodar, 140008, Republic of Kazakhstan, e-mail: magjan2006@mail.ru , https://orcid.org/0009-0007-2947-0689
Жекеев Адиль Куанатович, «Тарих» мамандығы бойынша студент «Торайғыров университеті» КЕАҚ, Гуманитарлық және әлеуметтік ғылымдар факультеті, Павлодар, 140003, Қазақстан Республикасы, e-mail: zekeevadil@gmail.com	Жекеев Адиль Куанатович, студент по специальности «История» НАО «Торайгыров университет», Факультет гуманитарных и социальных наук, Павлодар, 140003, Республика Казахстан, e-mail: zekeevadil@gmail.com	Zhekeyev Adil Kuanatovich, is a student in «History» «Toraighyrov University» NCJSC, Faculty of Humanities and Social Sciences, Pavlodar, 140003, Republic of Kazakhstan, e-mail: zekeevadil@gmail.com
Кани Диас Женисулы, «Тарих» мамандығы бойынша магистрант «Торайғыров университеті» КЕАҚ, Гуманитарлық және әлеуметтік ғылымдар факультеті, Павлодар, 140008, Қазақстан Республикасы, e-mail: kanidias20@gmail.com	Кани Диас Женисулы, магистрант по специальности «История» «Торайгыров университет», Факультет гуманитарных и социальных наук, Павлодар, 140008, Республика Казахстан, e-mail: kanidias20@gmail.com	Kani Dias Zhenisuly, master's student, in «History» «Toraighyrov University» NCJSC, Faculty of Humanities and Social Sciences, Pavlodar, 140008, Republic of Kazakhstan, e-mail: kanidias20@gmail.com
Каскабасова Алтынгүл Абаевна, Гуманитарлық ғылымдар магистрі, аға оқытушы, Гуманитарлық және әлеуметтік ғылымдар факультеті, «Торайғыров университеті», коммерциялық емес акционерлік қоғамы, Павлодар қ., 140008, Қазақстан Республикасы, e-mail: kaa80alt@mail.ru	Каскабасова Алтынгүл Абаевна, Магистр гуманитарных наук, старший преподователь Факультета гуманитарных и социальных наук, НАО «Торайгыров университет», г. Павлодар, 140008, Республика Казахстан, e-mail: kaa80alt@mail.ru	Kaskabasova Altyngul Abaevna, Master of Arts in Humanities, Senior Lecturer, Faculty of Humanities and Social Sciences, Toraighyrov University (NCJSC), Pavlodar 140008, Republic of Kazakhstan, E-mail: kaa80alt@mail.ru

Рамазанова Карина Александровна , «Тарих» ББ 2 курс магистранты, Әлкей Марғұлан атындағы Павлодар педагогикалық университеті, Павлодар қаласы, 140002, Қазақстан Республикасы, е-mail: Karina.brandebura@gmail.com	Рамазанова Карина Александровна , Магистрант 2 курса ОП «История», Павлодарский педагогический университет имени Әлкей Марғұлан, город Павлодар, 140002, Республика Казахстан, е-mail: Karina.brandebura@gmail.com	Ramazanova Karina Alexandrovna , 2nd year Master's student in History, Pavlodar Pedagogical University named after Alkey Margulan, Pavlodar, 140002, Republic of Kazakhstan, e-mail: Karina.brandebura@gmail.com
Сундетова Лана Сериковна , «Тарих»мамандығы бойынша 4 курс студенті, Гуманитарлық және әлеуметтік ғылымдар факультеті, Торайғыров университеті, Павлодар, 140003, Қазақстан Республикасы, е-mail: lanasundetova12@mail.ru	Сундетова Лана Сериковна , студент курса по специальности «История»Факультет гуманитарных и социальных наук, Торайғыров университет, Павлодар,140003,Республика Казахстан, е-mail: lanasundetova12@mail.ru	Sundetova Lana Serikovna , 4th year student majoring in «History, Faculty of Humanities and Social Sciences, Toraighyrov University, Pavlodar, 140003, Republic of Kazakhstan, e-mail: lanasundetova12@mail.ru
Уразкулова Каноат Ахмединкызы , «Тарих және археология» мамандығы бойынша студенті, Гуманитарлық және әлеуметтік ғылымдар факультеті, Торайғыров университеті, Павлодар қ., 140008 Қазақстан Республикасы, е-mail: kurazkulova@gmail.com	УразкуловаКаноатАхмединкызы , студент курса по специальности «История» Факультет гуманитарных и социальных наук, Торайғыров университет, Павлодар, 140003, Республика Казахстан, е-mail: Kanoat410@gmail.com	Urazkulova Kanoat Akhmedinkyzy , student degree in «History and Archaeology», Faculty of Humanities and Social Sciences, Toraighyrov University, Pavlodar, 140008, Republic of Kazakhstan, e-mail: kurazkulova@gmail.com

Требования к оформлению статей научно-популярного журнала «Краеведение»

Общий объем статьи не менее 5 страниц вместе со списком литературы и источников. Формат страницы – А4, поля: слева и справа – по 2 см, снизу и сверху – по 2 см, шрифт – Times New Roman (без стилей). Основной текст – 14 пт., аннотация, ключевые слова, список литературы и подписи к иллюстрациям и таблицам – 12 пт. Межстрочный интервал – одинарный, абзац – 1 см, перенос слов автоматический. Перед началом текста и перед списком литературы – пробел в одну строку. Ссылки на литературу в квадратных скобках. ФИО авторов выделяются жирным шрифтом, по центру, главного автора пометить символом (*).

Страницы текста не нумеруются. Эпиграфы и приложения недопустимы. Заявка и статья с расширением doc, docx. представляются в Редколлегию в электронном виде по адресу: olketanu2001@mail.ru

Сайт журнала: <https://localhistory.tou.edu.kz>

Сроки подачи: статьи 1 кварталу принимается до мая, публикация в июне;

Статьи 2 кварталу принимается до ноября, публикация в декабре.

Статья должна содержать:

1. МРНТИ (Межгосударственный рубрикатор научной технической информации);
 2. DOI после МРНТИ в верхнем правом углу (присваивается и заполняется редакцией журнала);
 3. Инициалы (имя, отчество) Фамилия автора (-ов) – жирным шрифтом, по центру;
 4. Название статьи – прописными буквами, жирным шрифтом, по центру;
 5. Аннотация – краткая характеристика назначения, содержания, вида, формы и других особенностей статьи. Рекомендуемый объем аннотации на языке публикации – не более 150 слов, курсив, нежирным шрифтом, кегль – 14 пт, абзацный отступ слева и справа 1 см, (смотрите образец);
 - 6 Ключевые слова – кегль – 14 пт, курсив, отступ слева-справа – 1 см. Рекомендуемое количество ключевых слов – 5–8;
 - 7 Основной текст статьи;
 - 8 Список использованных источников (жирными буквами, кегль – 14 пунктов, в центре) включает в себя:
Статья и список использованных источников должны быть оформлены в соответствии с ГОСТ 7.5–98; ГОСТ 7.1–2003 (см. образец).
 - 9 Иллюстрации, перечень рисунков и подрисовочные надписи к ним представляют по тексту статьи. В электронной версии рисунки и иллюстрации представляются в формате TIF или JPG с разрешением не менее 300 dpi.
- Авторам указать на ссылку источник изображения или фото. Если автор сам сделал снимок указать в статье.

На отдельной странице (после статьи)

В электронном варианте приводятся полные почтовые адреса, номера служебного и домашнего телефонов, e-mail (номер телефона для связи редакции с авторами, не публикуются);

СВЕДЕНИЯ ОБ АВТОРАХ

На казахском языке	На русском языке	На английском языке
Фамилия Имя Отчество (полностью)		
Должность, ученая степень, звание		
Организация		
Город		
Индекс		
Страна		
E-mail		
Телефон		

***С. К. Антикеева**

Торайғыров университеті, Қазақстан Республикасы, Павлодар қ.

БІЛІКТІЛІКТІ АРТТЫРУ КУРСАРЫ АРҚЫЛЫ ӘЛЕУМЕТТІК ҚЫЗМЕТКЕРЛЕРДІҢ ҚҰЗЫРЕТТЕРІН ҚАЛЫПТАСТЫРУДЫҢ ТЕОРИЯЛЫҚ МОДЕЛІ

Бұл мақалада «Әлеуметтік қызметкерлердің біліктілігін арттыру курстары арқылы тұлғалықжәнекәсібиқұзіреттіліктерінқалыптастыру»докторлықдиссертацияшеңберінде әзірленген біліктілікті арттыру курстары арқылы әлеуметтік қызметкерлердің тұлғалық және кәсіби құзыреттілігін қалыптастырудың теориялық моделі ұсынылған. Мақалада модельдеу процесінің педагогикалық аспектілері, педагогикалық модельдеудің кезеңдері келтірілген. Модельдің әдіснамалық, процессуалдық (технологиялық) және аспаптық деңгейлері, оның мақсаты, қажетті құзыреттердің қалыптасу мониторингі,сондай-ақ нәтижесі ұсынылған. Модельде құзыреттілікке, тұлғаға бағытталған және практикаға бағытталған педагогикалық тәсілдер, таңдалған құзыреттерді қалыптастыру заңдылықтары, қағидаттары, шарттары көрсетілген; қалыптасу процесін іске асыру кезеңдері, жеке және кәсіби құзыреттердің қалыптасу деңгейлері сипатталған. Практикалық дайындық бөлімінде тыңдаушы-оқытушы-топ жүйесінде интерактивті жұмыс ұсынылады, ол әр маманның жеке қатысуын, сондай-ақ елімізде алғашқы «кәсіби әлеуметтік қызметкерлердің ұлттық альянсы» республикалық қоғамдық бірлестігінің ашылуын білдіреді. Бұл модель әлеуметтік қызметкерлердің жеке және кәсіби құзыреттерін одан әрі жетілдіруді және тәуелсіз дамытуды білдіреді. Бұл модельде біліктілікті арттыру курстарын іске асырудың тиімділігін, жұмыс нысандары, әдістері мен құралдарын көруге мүмкіндік береді.

Кілтті сөздер: теориялық модель, құзыреттер, біліктілікті арттыру, әлеуметтік қызметкерлер.

Кіріспе

Әлеуметтік жұмыс – бұл біздің еліміз үшін салыстырмалы түрде жаңа мамандық. Сондықтан қазіргі кезеңде әлеуметтік қызметкерлерді оқыту педагогикалық мақсаттарды тұжырымдауда, оқу процесінің мазмұны мен технологияларында көрініс табатын жеткілікті дамыған білім беру стандарттарының болуымен сипатталмайды.

Жарияланатын материал мәтінінің жалғасы...

Материалдар мен әдістері

Зерттеу мәселесі бойынша ғылыми психологиялық-педагогикалық және арнайы әдебиеттерді теориялық талдау; Қоғамдық бірлестіктерді ашу бойынша заңнамалық және нормативтік құжаттарды талдау; әлеуметтік қызметкерлердің біліктілігін арттыру курстары бағдарламаларының мазмұнын талдау; модельдеу; педагогикалық тәжірибені талдау және қорыту; сұрау әдістері (әңгімелесу, сауалнама, сұхбат); бақылау; мамандар қызметінің өнімдерін талдау; эксперимент, эксперименттік деректерді өңдеуге арналған математикалық статистика әдістері.

Жарияланатын материал мәтінінің жалғасы

Нәтижелер және талқылау

Біліктілікті арттыру курстары арқылы әлеуметтік қызметкерлердің жеке және кәсіби құзыреттерін қалыптастыру және дамыту процесінің негізін құрайтын объективті заңдылықтарды түсіну үшін олардың моделін нақты түсіну қажет.

Жарияланатын материал мәтінінің жалғасы...

Қортынды

Осылайша, жоғарыда айтылғандардың негізінде біліктілікті арттыру курстары арқылы әлеуметтік қызметкерлердің жеке және кәсіби құзыреттерін қалыптастырудың теориялық моделі оны жүзеге асырудың үш деңгейін қамтиды деп қорытынды жасауға болады.

Жарияланатын материал мәтінінің жалғасы...

Пайдаланылған деректер тізімі

- 1 Дахин, А. Н. Педагогическое моделирование : сущность, эффективность и неопределенность [Текст] // Педагогика. – 2003. – № 4. – С. 22.
- 2 Кузнецова, А. Г. Развитие методологии системного подхода в отечественной педагогике : монография [Текст]. – Хабаровск : Изд-во ХК ИППК ПК, 2001. – 152 с.
- 3 Каропа, Г. Н. Системный подход к экологическому образованию и воспитанию (На материале сельских школ) [Текст]. – Минск, 1994. – 212 с.
- 4 Штофф, В. А. Роль моделей в познании [Текст] – Л. : ЛГУ, 1963. – 128 с.
- 5 Таубаева, Ш. Методология и методика дидактического исследования : учебное пособие [Текст]. – Алматы : Казак университеті, 2015. – 246 с.
- 6 Дахин, А. Н. Моделирование компетентности участников открытого образования [Текст]. – М. : НИИ школьных технологий 2009. – 290 с.
- 7 Дахин, А. Н. Моделирование в педагогике [Текст] // Идеи и идеалы. – 2010. – № 1(3). – Т. 2 – С. 11–20.
- 8 Дахин, А. Н. Педагогическое моделирование : монография [Текст]. – Новосибирск : Изд-во НИПКиПРО, 2005. – 230 с.
- 9 Аубакирова, С. Д. Формирование деонтологической готовности будущих педагогов к работе в условиях инклюзивного образования : дисс. на соиск. степ. д-ра филос. (PhD) по 6D010300 – Педагогика и психология [Текст] – Павлодар, 2017. – 162 с.
- 10 Арын, Е. М., Пфейфер, Н. Э., Бурдина, Е. И. Теоретические аспекты профессиональной подготовки педагога XXI века : учеб. пособие [Текст]. – Павлодар : ПГУ им. С. Торайгырова; СПб. : ГАФКиС им. П. Ф. Лесгафта, 2005. – 270 с.

References

- 1 Dahin, A. N. Pedagogicheskoe modelirovanie : suschnost, effektivnost i neopredelennost [Pedagogical modeling : essence, effectiveness, and uncertainty] [Text]. In Pedagogy. – 2003. – № 4. – P. 22.
- 2 Kuznetsova, A. G. Razvitie metodologii sistemnogo podhoda v otechestvennoi pedagogike [Development of the system approach methodology in Russian pedagogy : monograph] [Text]. – Khabarovsk : Izd-vo KhK IPPK PK, 2001. – 152 p.
- 3 Karopa, G. N. Sistemnyi podhod k ekologicheskomu obrazovaniyu i vospitaniyu (Na materiale selskih shkol) [The systematic approach to environmental education and upbringing (Based on the material of rural schools)] [Text] – Minsk, 1994. – 212 p.
- 4 Shtoff, V. A. Rol modelei v poznanii [The role of models in cognition] [Text] – L. : LGU, 1963. – 128 p.

5 Taubayeva, Sh. Metodologiya i metodika didakticheskogo issledovaniya : uchebnoe posobie [Methodology and methods of educational research : a tutorial] [Text] – Almaty : Kazak University, 2015. – 246 p. c.

6 Dahin, A. N. Modelirovanie kompetentnosti uchastnikov otkrytogo obrazovaniya [Modeling the competence of open education participants] [Text] – Moscow : NII shkolnyh tehnologii, 2009. – 290 p.

7 Dahin, A. N. Modelirovanie v pedagogike [Modeling in pedagogy] [Text]. In Idei i idealy. – 2010. – № 1(3). – Т. 2 – P. 11–20.

8 Dahin, A. N. Pedagogicheskoe modelirovanie : monographia [Pedagogical modeling : monograph] [Text]. – Novosibirsk : Izd-vo NIPKiPRO, 2005. – 230 p.

9 Aubakirova, S. D. Formirovaniye deontologicheskoi gotovnosti buduschih pedagogov k rabote v usloviyah inklusivnogo obrazovaniya : dissertaciya na soiskanie stepeni doctora filosofii (PhD) po specialnosti 6D010300 – Pedagogika i psihologiya. [Formation of deontological readiness of future teachers to work in inclusive education : dissertation for the degree of doctor of philosophy (PhD) in the specialty 6D010300- Pedagogy and psychology] [Text] – Pavlodar, 2017. – 162 p.

10 Aryn, E. M., Pfeifer, N. E., Burdina, E. I. Teoreticheskie aspekty professionalnoi podgotovki pedagoga XXI veka : ucheb. posobie [Theoretical aspects of professional training of a teacher of the XXI century : textbook] [Text] – Pavlodar : PGU im. S. Toraigyrov PSU; St.Petersburg. : GAFKiS im. P. F. Lesgafta, 2005. – 270 p.

С. К. Антикеева
Торайгыров университет,
Республика Казахстан, г. Павлодар.

**ТЕОРЕТИЧЕСКАЯ МОДЕЛЬ ФОРМИРОВАНИЯ КОМПЕТЕНЦИЙ
СОЦИАЛЬНЫХ РАБОТНИКОВ ЧЕРЕЗ КУРСЫ ПОВЫШЕНИЯ КВАЛИФИКАЦИИ**

В данной статье представлена теоретическая модель формирования личностных и профессиональных компетенций социальных работников через курсы повышения квалификации, которая разработана в рамках докторской диссертации «Формирование личностных и профессиональных компетенций социальных работников через курсы повышения квалификации». В статье приводятся педагогические аспекты самого процесса моделирования, перечислены этапы педагогического моделирования. Представлены методологический, процессуальный (технологический) и инструментальный уровни модели, ее цель, мониторинг сформированности искомых компетенций, а также результат. В модели показаны компетентностный, личностно-ориентированный и практико-ориентированный педагогические подходы, закономерности, принципы, условия формирования выбранных компетенций; описаны этапы реализации процесса формирования, уровни сформированности личностных и профессиональных компетенций. В разделе практической подготовки предлагается интерактивная работа в системе слушатель-преподаватель-группа, подразумевающая личное участие каждого специалиста, а также открытие первого в нашей стране Республиканского общественного объединения «Национальный альянс профессиональных социальных работников». Данная модель подразумевает под собой дальнейшее совершенствование и самостоятельное развитие личностных и профессиональных компетенций социальных работников. Это позволяет увидеть в модели эффективность реализации курсов повышения квалификации, формы, методы и средства работы.

Ключевые слова: теоретическая модель, компетенции, повышение квалификации, социальные работники.

S. K. Antikeyeva
Toraighyrov University,
Republic of Kazakhstan, Pavlodar.

**THEORETICAL MODEL OF FORMATION COMPETENCIES
OF SOCIAL WORKERS THROUGH PROFESSIONAL DEVELOPMENT COURSES**

This article presents a theoretical model for the formation of personal and professional competencies of social workers through advanced training courses, which was developed in the framework of the doctoral dissertation «Formation of personal and professional competencies of social workers through advanced training courses». The article presents the pedagogical aspects of the modeling process itself, and lists the stages of pedagogical modeling. The methodological, procedural (technological) and instrumental levels of the model, its purpose, monitoring the formation of the required competencies, as well as the result are presented. The model shows competence-based, personality-oriented and practice-oriented pedagogical approaches, patterns, principles, conditions for the formation of selected competencies; describes the stages of the formation process, the levels of formation of personal and professional competencies. The practical training section offers interactive work in the listener-teacher-group system, which implies the personal participation of each specialist, as well as the opening of the first Republican public Association in our country, the national Alliance of professional social workers. This model implies further improvement and independent development of personal and professional competencies of social workers. This allows you to see in the model the effectiveness of the implementation of advanced training courses, forms, methods and means of work.

Keywords: theoretical model, competencies, professional development, social workers.

АВТОРЛАР ТУРАЛЫ АҚПАРАТ

Қазақ тілінде	Орыс тілінде	Ағылшын тілінде
Антикеева Самал Канатовна «Педагогика және психология» мамандығы бойынша докторант Торайгыров университеті, Гуманитарлық және әлеуметтік ғылымдар факультеті, Павлодар, 140008, Қазақстан Республикасы, samal_antikeeva@mail.ru, 8-000-000-00-00	Антикеева Самал Канатовна докторант по специальности «Педагогика и психология», Торайгыров университет, Факультет гуманитарных и социальных наук, Павлодар, 140008, Республика Казахстан, samal_antikeeva@mail.ru, 8-000-000-00-00	Samal Kanatovna Antikeyeva doctoral student in «Pedagogy and psychology», Toraighyrov University, Faculty of Humanities and Social Sciences, Pavlodar, 140008, Republic of Kazakhstan, samal_antikeeva@mail.ru, 8-000-000-00-00

ПУБЛИКАЦИОННАЯ ЭТИКА
научных журналов НАО «Торайгыров университет»
«Вестник Торайгыров университета»,
«Наука и техника Казахстана», «Краеведение»

Редакционная коллегия научных журналов НАО «Торайгыров университет» «Вестник Торайгыров университета», «Наука и техника Казахстана» и научно-популярного журнала «Краеведение» в своей профессиональной деятельности придерживаются принципов и норм Публикационной этики научных журналов НАО «Торайгыров университет». Публикационная этика разработана в соответствии с международной публикационной этической нормой Комитета по публикационной этике (COPE), этическими принципами публикации журналов Scopus (Elsevier), Кодекса академической честности НАО «Торайгыров университет».

Публикационная этика определяет нормы, принципы и стандарты этического поведения редакторов, рецензентов и авторов, меры по выявлению конфликтов интересов, неэтичного поведения, инструкции по изъятию (ретракции), исправлению и опровержению статьи.

Все участники процесса публикации, соблюдают принципы, нормы и стандарты публикационной этики.

Качество научного журнала обеспечивается исполнением принципов участников процесса публикации: равенства всех авторов, принцип конфиденциальности, однократные публикации, авторства рукописи, принцип оригинальности, принцип подтверждения источников, принцип объективности и своевременности рецензирования.

Права и обязанности членов редакционных коллегий научных журналов НАО «Торайгыров университет» «Вестник Торайгыров университета», «Наука и техника Казахстана» и научно-популярного журнала «Краеведение» определены СО СМК 8.12.3–20 Управление научно-издательской деятельностью.

Права и обязанности рецензентов

Рецензенты научных журналов «Вестник Торайгыров университета», «Наука и техника Казахстана», научно-популярного журнала «Краеведение», обязаны руководствоваться принципом объективности.

Персональная критика в адрес автора(-ов) рукописи недопустима. Рецензент должен аргументировать свои замечания и обосновывать свое решение о принятии рукописи или о ее отклонении.

Национальность, религиозная принадлежность, политические или иные взгляды автора(-ов) не должны приниматься во внимание и учитываться в процессе рецензирования рукописи рецензентом(-ами).

Экспертная оценка, составленная рецензентом должна способствовать принятию решения редакцией о публикации и помогать автору улучшить рукопись.

Решение о принятии рукописи к публикации, возвращение работы автору на изменение или доработку, либо решение об отклонении от публикации принимается редколлегией опираясь на результаты рецензирования.

Принцип своевременности рецензирования. Рецензент обязан предоставить рецензию в срок, определенный редакцией, но не позднее 2–4 недель с момента получения рукописи на рецензирование. Если рассмотрение статьи и подготовка рецензии в назначенные сроки невозможны, то рецензент должен незамедлительно уведомить об этом научного редактора.

Рецензент, который считает, что его квалификация не соответствует либо недостаточна для принятия решения при рецензировании предоставленной рукописи должен незамедлительно сообщить об этом научному редактору и отказаться от рецензирования рукописи.

Принцип конфиденциальности со стороны рецензента. Рукопись, предоставленная рецензенту на рецензирование должна рассматриваться как конфиденциальный материал. Рецензент имеет право демонстрировать ее и/или обсуждать с другими лицами только

после получения письменного разрешения со стороны научного редактора журнала и/или автора(-ов).

Информация и идеи научной работы, полученные в ходе рецензирования и обеспечения публикационного процесса, не должны быть использованы рецензентом(-ами) для получения личной выгоды.

Принцип подтверждения источников. Рецензент должен указать научные работы, которые оказали бы влияние на исследовательские результаты рассматриваемой рукописи, но не были приведены автором(-ами). Также рецензент обязан обратить внимание научного редактора на значительное сходство или совпадение между рассматриваемой рукописью и ранее опубликованной работой, о котором ему известно.

Если у рецензента имеются достаточные основания полагать, что в рукописи содержится плагиат, некорректные заимствования, ложные и сфабрикованные материалы или результаты исследования, то он не должен допустить рукопись к публикации и проинформировать научного редактора журнала о выявленных нарушениях принципов, стандартов и норм публикационной и научной этики.

Права и обязанности авторов

Публикационная этика базируется на соблюдении принципов:

Однократность публикации. Автор(-ы) гарантируют что представленная в редакцию рукопись статьи не была представлена для рассмотрения в другие издания. Представление рукописи одновременно в нескольких журналах/изданиях неприемлемо и является грубым нарушением принципов, стандартов и норм публикационной этики.

Авторство рукописи. Лицо, которое внесло наибольший интеллектуальный вклад в подготовку рукописи (при двух и более соавторах), является автором-корреспондентом и указывается первым в списке авторов.

Для каждой статьи должен быть назначен автор для корреспонденции, который отвечает за подготовку финальной версии статьи, коммуникацию с редколлегией, должен обеспечить включение всех участников исследования (при количестве авторов более одного), внесших в него достаточный вклад, в список авторов, а также получить одобрение окончательной версии рукописи от всех авторов для представления в редакцию для публикации. Все авторы, указанные в рукописи/статье, несут ответственность за содержание работы.

Принцип оригинальности. Автор(-ы) гарантирует, что результаты исследования, изложенные в рукописи, представляют собой оригинальную самостоятельную работу, и не содержат некорректных заимствований и плагиата, которые могут быть выявлены в процессе.

Авторы несут ответственность за публикацию статей с признаками неэтичного поведения, плагиата, самоплагиата, самоцитирования, фальсификации, фабрикации, искажения данных, ложного авторства, дублирования, конфликта интересов и обмана.

Принцип подтверждения источников. Автор(-ы) обязуется правильно указывать научные и иные источники, которые он(и) использовал(и) в ходе исследования. В случае использования каких-либо частей чужих работ и/или заимствования утверждений другого автора(-ов) в рукописи должны быть указаны библиографические ссылки с указанием автора(-ов) первоисточника. Информация, полученная из сомнительных источников не должна использоваться при оформлении рукописи.

В случае, если у рецензентов, научного редактора, члена(-ов) редколлегии журнала возникают сомнения подлинности и достоверности результатов исследования, автор(-ы) должны предоставить дополнительные материалы для подтверждения результатов или фактов, приводимых в рукописи.

Исправление ошибок в процессе публикации. В случае выявления ошибок и неточностей в работе на любой стадии публикационного процесса авторы обязуются в срочном порядке сообщить об этом научному редактору и оказать помощь в устранении или исправлении ошибки для публикации на сайте журнала соответствующей коррекции (Erratum или Corrigendum) с комментариями. В случае обнаружения грубых ошибок, которые невозможно исправить, автор(-ы) должен(-ны) отозвать рукопись/статью.

Принцип соблюдения публикационной этики. Авторы обязаны соблюдать этические нормы, связанные с критикой или замечаниями в отношении исследований, а также в отношении взаимодействия с редакцией по поводу рецензирования и публикации. Несоблюдение этических принципов авторами расценивается как грубое нарушение этики публикаций и дает основание для снятия рукописи с рецензирования и/или публикации.

Конфликт интересов

Конфликт интересов, по определению Комитета по публикационной этике (COPE), это конфликтные ситуации, в которых авторы, рецензенты или члены редколлегии имеют неявные интересы, способные повлиять на их суждения касательно публикуемого материала. Конфликт интересов появляется, когда имеются финансовые, личные или профессиональные условия, которые могут повлиять на научное суждение рецензента и членов редколлегии, и, как результат, на решение редколлегии относительно публикации рукописи.

Главный редактор, член редколлегии и рецензенты должны оповестить о потенциальном конфликте интересов, который может как-то повлиять на решение редакционной коллегии. Члены редколлегии должны отказаться от рассмотрения рукописи, если они состоят в каких-либо конкурентных отношениях, связанных с результатами исследования автора(-ов) рукописи, либо если существует иной конфликт интересов.

При подаче рукописи на рассмотрение в журнал, автор(-ы) заявляет о том, что в содержании рукописи указаны все источники финансирования исследования; также указывают, какие имеются коммерческие, финансовые, личные или профессиональные факторы, которые могли бы создать конфликт интересов в отношении поданной на рассмотрение рукописи. Автор(-ы), в письме при наличии конфликта интересов, могут указать ученых, которые, по их мнению, не смогут объективно оценить их рукопись.

Рецензент не должен рассматривать рукописи, которые могут послужить причинами конфликта интересов, проистекающего из конкуренции, сотрудничества или других отношений с кем-либо из авторов, имеющих отношение к рукописи.

В случае наличия конфликта интересов с содержанием рукописи, ответственный секретарь должен известить об этом главного редактора, после чего рукопись передается другому рецензенту.

Существование конфликта интересов между участниками в процессе рассмотрения и рецензирования не значит, что рукопись будет отклонена.

Всем заинтересованным лицам необходимо, по мере возможности избегать возникновения конфликта интересов в любых вариациях на всех этапах публикации. В случае возникновения какого-либо конфликта интересов тот, кто обнаружил этот конфликт, должен незамедлительно оповестить об этом редакцию. То же самое касается любых других нарушений принципов, стандартов и норм публикационной и научной этики.

Неэтичное поведение

Неэтичным поведением считаются действия авторов, редакторов или издателя, в случае самостоятельного предоставления рецензии на собственные статьи, в случае договорного и ложного рецензирования, в условиях обращения к агентским услугам для публикации результатов научного исследования, лжеавторства, фальсификации и фабрикация результатов исследования, публикация недостоверных псевдо-научных текстов, передачи рукописи статей в другие издания без разрешения авторов, передачи материалов авторов третьим лицам, условия когда нарушены авторские права и принципы конфиденциальности редакционных процессов, в случае манипуляции с цитированием, плагиатом.

Теруге 16.06.2025 ж. жіберілді. Басуға 30.06.2025 ж. қол қойылды.

Пішімі 197х420/2. Кітап-журнал қағазы.

Шартты баспа табағы 3,9. Таралымы 300 дана.

Бағасы келісім бойынша.

Компьютерде беттеген: З. Ж. Шокубаева

Корректоры: Д. А. Кожас

Тапсырыс № 4419

Сдано в набор 16.06.2025 г. Подписано в печать 30.06.2025 г.

Формат 197х420/2. Бумага книжно-журнальная.

Усл.печ.л. 3,9. Тираж 300 экз. Цена договорная.

Компьютерная верстка: З. Ж. Шокубаева

Корректор: Д. А. Кожас

Заказ № 4419

«Toraighyrov University» баспасынан басылып шығарылған

Торайғыров университеті

140008, Павлодар қ., Ломов к., 64, 137 каб.

«Toraighyrov University» баспасы

Торайғыров университеті

140008, Павлодар қ., Ломов к., 64, 137 каб.

+7 (7182) 67-36-69

e-mail: kereku@tou.edu.kz

<https://vestnik.tou.edu.kz>